

PRIORITETI VEZANI UZ ZAŠTITU POVIJESNIH I SPOMENIČKIH ORGULJA U HRVATSKOJ

EMIN ARMANO

M. Mandića 9

10110 ZAGREB

emin.armano@gmail.com

UDK / UDC: 7.025.4:780.649(497.5)

DOI: <https://dx.doi.org/10.21857/yrvgqtk0p9>

Pregledni rad / Survey paper

Primljeno / Received: 11. 9. 2018.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 4. 2019.

Nacrtak

Ovaj je tekst nastao kao posljedica postojeće situacije u zaštiti orgulja u Republici Hrvatskoj. Zbog nesredene situacije u obrazovanju majstora orguljara, koji jesu nositelji aktivnosti popravaka i restauracije orgulja, kao i u obrazovanju organologa, dakle osoba koje bi trebale povezivati konzervatorsku službu (konzervatore za pokretna kulturna dobra) i majstore orguljare. U Hrvatskoj se osjeća potreba za tim kadrovima. Činjenica je da u Hrvatskoj nije moguće steći obrazovanje majstora orguljara koje bi uz radioničku praksu uključivalo i nastavu teoretskih predmeta, a koji bi nastavnim sadržajima bili povezani s potrebama orguljarске struke. Štoviše, prije dvije godine ukinut je obrazovni program za zvanje glazbalar. Slično je i s obrazovanjem organologa, koji bi se trebali regrutirati prvenstveno iz orguljaške struke. Nastava organoloških sadržaja organizirana je tijekom dviju akademskih godina na Muzičkoj akademiji Sveučilišta u Zagrebu i kao rezultat dala je nekoliko mlađih ljudi koji su donekle upoznati sa zadaćama organologa, a to su povezivanje postojećeg fonda povijesnih i spomeničkih orgulja s arhivskim podacima te s postojećom zakonskom regulativom o zaštiti kulturnih dobara.

Značajan dio ovoga teksta posvećen je upoznavanju tehničkog ustroja svih dijelova orgulja kako bi se istaknula važnost uloge organologa u valorizaciji fonda povijesnih i spomeničkih orgulja u Hrvatskoj. Taj dio teksta obilnije je dokumentiran fotografijama.

Nadalje, u dijelu teksta navedeni su svi hrvatski graditelji orgulja koji su ostavili značajan trag u obama orguljskim krajolicima (kontinentalnom i obalnom) u Republici Hrvatskoj.

Zadnji dio teksta posvećen je obrazloženju kriterija temeljem kojeg je izrađena priložena lista prioriteta najvažnijih orgulja i pozitivna koji su posebno važni za praćenje razvoja nastajanja fonda povijesnih i spomeničkih instrumenata u Hrvatskoj. Te bi instrumente trebalo organološki i restauratorski obraditi te nastojati da ostanu sačuvani. Najvažnije je omogućiti i od vlasnika zahtijevati da se restaurirani instrumenti redovito upotrebljavaju te redovito održavaju kako bi se njihova svojstva kao kulturnih dobara što duže sačuvala.

Ključne riječi: orgulje, zaštita orgulja, graditelji orgulja u Hrvatskoj

Keywords: organ, preservation of organs, organbuilders in Croatia

Zaštita povijesnih i spomeničkih orgulja u Republici Hrvatskoj u djelokrugu je rada Ministarstva kulture Republike Hrvatske i provodi se temeljem Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara što ga je 25. lipnja 1999. godine na temelju zaključka Hrvatskog državnog sabora proglasio tadašnji predsjednik Republike Hrvatske dr. Franjo Tuđman.

Operativu provodi Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Njezini su izvršni organi na terenu Konzervatorski odjeli u svim županijama, njih ukupno 21, te u Gradu Zagrebu (1). O orguljama, prema zakonu svrstanim u pokretna kulturna dobra, brinu konzervatori za pokretna kulturna dobra.

Zakonska rješenja o zaštiti i operativi do ove su razine jasna i nisu ni u kakvom međusobnom nesuglasju. Konzervatori za pokretna kulturna dobra po obrazovanju su najčešće diplomirani povjesničari umjetnosti. I tu počinju poteškoće jer obrazovanje povjesničara umjetnosti ne daje nikakvo stručno znanje vezano uz orgulje i srodne instrumente (pozitive, harmonije), koje je neophodno za vrednovanje takvih glazbala i provođenje njihove zaštite. Od početka sedamdesetih godina 20. stoljeća toj se situaciji pokušalo doskočiti angažiranjem vanjskih suradnika (Ladislava Šabana, Božidara Grge). Oni su u razdoblju od 1972. do 1975. godine s manjim brojem pomoćnika napravili prvi sustavni popis orgulja u Republici Hrvatskoj koji je udovoljavao tada recentnim stručnim organološkim kriterijima. Popisivači su već na terenu u popisnim obrascima određivali prijedlog kategorizacije instrumenata. Najvažniji elementi kriterija vrednovanja bili su izvornost sačuvane supstance i starost instrumenta. Instrumenti građeni krajem 19. stoljeća, pogotovo oni tvorničke izrade (Rieger, Mölzer, Tuček), bili su nerijetko marginalizirani svrstavanjem u niže kategorije. Pogotovo su bili nisko vrednovani instrumenti domaćih graditelja (Dobnik, Fabing, Heferer, Majdak).

Od 2001. godine počeo se provoditi ponovljeni popis orgulja u Republici Hrvatskoj, zahvaljujući kojem su mnogi instrumenti sagrađeni poslije 1850. godine ocijenjeni kao važni. Njegovo postojanje odražava razvojnu liniju graditelja orgulja te naručitelja, ali i glazbeni razvoj sredina u kojima su se novi instrumenti postavljali.

Da bi se povijesne orgulje mogle ispravno vrednovati treba prihvatiti činjenicu da one nisu samo predmet koji je likovno lijepo oblikovan nego da se taj likovni dojam odnosi samo na kućište instrumenta i dio svirala pokazanih u perspektivi te sviraonik, ako je postavljen samostalno. Svi ostali dijelovi glazbenog ustroja koji čine registarski i svirni prijenos, sustav opskrbe zrakom, zračnice te konačno fonički materijal (sve svirale) uglavnom nisu dostupni pogledu neupućenog promatrača. I konačno, dio orgulja koji se ni u kojem slučaju ne može vidjeti njihov je zvuk u prostoru crkve koji ovisi o konstrukciji svirala, njihovoj uspješnoj intonaciji i ugodbi. A upravo zvuk čini posebnu, zapravo presudnu komponentu pri prosudbi vrijednosti nekog instrumenta. On će biti umjetnički interesantan samo kada

majstor graditelj, orguljar sve dijelove konstrukcijski primjereno dimenzionira i izradi precizno od najkvalitetnijih materijala. Tek kada se ispuni sve navedeno, naručitelj će biti zadovoljan umjetničkim djelom za koje je utrošio veliki novac. No, to je tek početak postojanja novih orgulja u nekoj sredini.

Gradnja, a posebno postavljanje novih orgulja u određenom prostoru, zapravo tek predstavlja trenutak u kojem su sažeta iskustva mnogih generacija graditelja orgulja, želje naručitelja proizašle iz njegove glazbene kulture, znanja glazbenika (orguljaša) koji djeluje u sredini za koju je instrument sagrađen. Jednom postavljene orgulje, ako su dobro izrađene od kvalitetnih materijala, nadživjet će svojega graditelja, naručitelja, kao i orguljaša koji je na njima prvi obnašao orguljašku službu. I tu će početi poteškoće. Tehnička i umjetnička rješenja odgovaraju glazbeno-stilskom razdoblju u kojem je instrument nastao i glazbenim navikama sredine za koju je sagrađen. S vremenom, glazbeni stil će se promijeniti, a s njim i ideal zvuka, pojavit će se nova tehnička rješenja u gradnji orgulja i pojavit će se obrazovaniji orguljaši, kojima će povijesni instrumenti pružiti premalo mogućnosti. K tome treba dodati da su orgulje ustroj kojemu se dijelovi uporabom troše pa prestaju biti pouzdane jer ih vlasnik najčešće nije redovito održavao. Kada nagomilani problemi postanu neizdrživi, vlasnik često odlučuje ukloniti stari instrument i postaviti novi.

U zapadnoj Europi to se u pravilu događalo, pa je mnogo povijesnih instrumenata nestalo. Tek se 1957. godine ta praksa pokušala suzbiti i pokušalo se javno obznaniti da preostale povijesne orgulje nastale u ranijim stilskim razdobljima predstavljaju nužnu sponu s glazbenim stvaralaštvom minulih epoha. Naime, orguljaši su postali svjesni činjenice da nestankom povijesnih orgulja nestaje i mogućnost izvođenja skladbi autentičnim zvukom orgulja koje su gradili majstori-graditelji prošlih stilskih razdoblja – gotike, renesanse, baroka, rokokoa i romantike.

U Hrvatskoj je sačuvan relativno velik broj povijesnih instrumenata zahvaljujući gotovo kroničnom siromaštvu. Ti instrumenti zaslužuju vrlo promišljeno vrednovanje koje će rezultirati izrađenom listom te određenom količinom povijesno vrijednih instrumenata, za zaštitu kojih bi trebali podjednakim interesom skrbiti vlasnik i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, kao i lokalna zajednica. Možda je najvažnije pritom imati na umu da skrb o povijesno i spomenički vrijednim glazbalima ne završava s njihovom restauracijom, nego vrlo promišljenim uvjetima njihove uporabe i stručno ispravnim održavanjem. Sve to zapravo traži specifičnu politiku zaštite orgulja, pozitiva i srodnih glazbala, koja se u mnogočemu razlikuje od primjerice kulturnih dobara likovne umjetnosti.

Organološki kriteriji za valorizaciju instrumenata

Da bi se mogla kvalitetno provoditi zaštita fonda postojećih povijesnih i spomeničkih orgulja u Hrvatskoj, nužno je napraviti jedinstvenu listu prioriteta za cijeli državni teritorij na temelju uvida u stanje na terenu. Posebno je važno posta-

viti organološki kriterij po kojem će se valorizirati instrumenti. Elementi kriterija bili bi:

1. izvornost
2. kvaliteta
3. unikatnost
4. stanje.

Izvornost

Izvornost instrumenta najvažniji je element kriterija za valorizaciju jer pruža izvorne podatke o tipu, konstrukcijskim rješenjima i akustičkim svojstvima. Procjena izvornosti obuhvaća sve dijelove instrumenta: kućište, sviraonik, registarski i svirni prienos, sustav za opskrbu zrakom, zračnice, fonički materijal i registarsku dispoziciju te intonaciju, temperaciju i ugodbu. Stoga je u nastavku ovoga teksta nužno objasniti funkciju svih sedam pojedinačnih dijelova orgulja i njihovo značenje za spomeničko vrednovanje određenog objekta u fondu povijesnih i spomeničkih glazbala.

Kućište

Kućište orgulja, kao i kućište sviraonika, ako je on samostojeći, likovno je najzanimljiviji dio orgulja i pozitiva. Osim likovnih elemenata za vrednovanje, kućište ima i važnu akustičku ulogu jer se u njemu oblikuje ukupan zvuk orgulja.

Za procjenu izvornosti kućišta, kao i valorizaciju likovnih elemenata, organolozi trebaju zatražiti pomoć povjesničara umjetnosti. Zapravo, najčešće se u praksi radi o procjeni izvornosti i kvaliteti oslika te prisutnih likovnih ukrasa, plastike i rezbarenih detalja.

Pri procjeni izvornosti sviraonika osnovna je zadaća organologa utvrditi je li njegov položaj izvoran. Pritom valja znati da su na području Republike Hrvatske zbog političkih podjela tijekom povijesti dominantni utjecaji dviju graditeljskih tradicija. Mletačke na području priobalja te južnonjemačke, štajerske, češke i mađarske tradicije u sjevernim krajevima.

Kod mletačkih instrumenata koji su se gradili do polovine 19. stoljeća sviraonik se redovito nalazi u niši podno prospekta (polja s vidljivim metalnim sviralama).

Starije povijesne orgulje u sjevernoj Hrvatskoj često su imale sviraonik smješten na stražnjoj strani kućišta ili na boku.

Ovakvo jasno razgraničenje u izvornom načinu pozicioniranja sviraonika različitih graditeljskih tradicija vrijedi kao u pravilu samo za novograđene instrumente. Nažalost, danas, nekoliko stoljeća poslije, nailazimo na stare orgulje s promijenjenim položajem sviraonika. To se znatno češće vidi na orguljama u sjevernim hrvatskim

Slika 1: Risvica, sonde na kućištu orgulja (foto: E. Armano, 2008)

Slika 2: Šibenik, crkva sv. Frane, orgulje P. Nakića (foto: B. Grga, 1971)

Slika 3: Marija Gorica, orgulje J. G. Eysl (foto: E. Armano, 2005)

Slika 4: Veliki Grđevac, orgulje nepoznatoga graditelja (foto: E. Armano, 2018)

Slika 5: Bednja, orgulje G. Moscatelli (foto: G. Bekina, 2007, fototeka MK)

krajevima. Razlog je tomu čisto praktične naravi. U želji da orguljaš ima pogled na oltar, a ujedno i dobru komunikaciju s pjevačima na pjevalištu, u kasnijim se vremenima instrument najčešće pregrađivao tako da se sviraonik premještao ispred orgulja, s čime je bila povezana i pregradnja registarskog i svirnog prijenosa.

Registarski i svirni prijenos

Registarski i svirni prijenos (registarska i svirna traktura) sustav je dijelova i naprava koji povezuje sviraonik sa zračnicama orgulja i omogućuje da se orguljašev izbor registara i tonova s klavijatura (manuala i pedala) realizira u zvuku. Kroz povijest gradnje orgulja registarski i svirni prijenos konstruirao se kao: mehanički, pneumatski, elektropneumatski, elektromagnetski i elektronički. Svaki od tih načina izrade ima određenih prednosti, ali i nedostataka. Za umjetničko izvođenje orguljske glazbe kao najprimjereniji pokazao se mehanički svirni prijenos jer omogućuje kontinuiranu kontrolu sviračeva prsta nad hodom tonskog ventila. Nažalost, nedostatak je mehaničkog svirnog prijenosa taj da napor sviračevih ruku za pokretanje tipke i svih dijelova prijenosa, kao i ventila, postaje neproporcionalno velik s povećanjem fizičke veličine instrumenta i broja registara. O čemu se radi? Uobičajeno je da se tipka orgulja s desetak registara na manualu može pokrenuti sa 150 grama težine. Kod orgulja župne crkve u Pregradi za pokretanje tipke treba 450 grama!

Navedeni nedostatak mehaničkog svirnog prijenosa primorao je orguljare da za pokretanje svirnoga prijenosa fizički velikih orgulja s više manuala (tri i više) konstruiraju drugačiji tip prijenosa. U prvoj polovini 19. stoljeća pojavio se pneumatski registarski i svirni prijenos. Zahvaljujući takvoj konstrukciji, za pokretanje ventila koristi se snaga stlačenoga zraka, pa je ulog sviračeve snage minimalan. To je omogućilo i svladavanje većih udaljenosti, čime je razdaljina između sviraonika orgulja i zračnica mogla biti veća i od desetak metara. No budući da je zrak kao medij stlačiv, pojavilo se kašnjenje koje je na većim razdaljinama znatno ometalo virtuosno sviranje. Uz taj nedostatak orguljaš je izgubio neposrednu fizičku kontrolu pokretanja tonskog ventila. Problem kašnjenja pneumatskog prijenosa donekle je ublažio električni prijenos, ali je i nadalje izostala neposredna mehanička kontrola nad tonskim ventilom. Sljedeći je način u konstrukciji prijenosa elektronički i omogućuje da se smanji debeli snop električnih žica koji povezuje razne dijelove orgulja. Bez obzira na neke prihvatljive značajke, ni ovaj prijenos ne omogućuje orguljašu neposrednu fizičku kontrolu pokretanja ventila. Osim toga, elektronički tipovi prijenosa ubrzano zastarijevaju, ponestaje dijelova za servisiranje, pa im je vijek pouzdanosti uporabivosti približno dvadesetak godina!

Zbog svih prikazanih dobrih i loših karakteristika pojedinih načina konstrukcije registarskog i svirnog prijenosa, u praksi su se događale pregradnje na već postojećim instrumentima. Pregradnje je prilikom popravka nekih orgulja najče-

šće zahtijevao orguljaš, odnosno naručitelj radova, ili ih je nudio orguljar, majstor koji je došao popraviti orgulje.

Tu se otvara stručno konzervatorsko pitanje: u kojim se slučajevima smije dopustiti pregradnja registarskog i svirnog prijenosa? Kao odgovor nudi se nekoliko mogućnosti u rasponu od najstrože zabrane i čuvanja izvorne konstrukcije pod cijenu fizički otežane uporabe instrumenta do maksimalno liberalnog stava da orgulje trebaju biti prije svega udobne za sviranje. Čini se da odgovor treba potražiti u suštinskim karakteristikama pojedinih konstrukcija prijenosa.

Osnovnu i za svirača bitnu značajku između svih konstrukcija čini mogućnost neposredne (mehaničke) fizičke kontrole pokretanja tonskog ventila. To svojstvo ima samo mehanički svirni prijenos. To je bitan razlog zbog kojeg ne bi trebalo dopuštati pregradnju mehaničkog svirnog prijenosa. Svi ostali tipovi konstrukcija prijenosa nemaju neposrednu kontrolu tonskih ventila, pa su moguće, a često i poželjne, pregradnje pneumatskog prijenosa u neki noviji tip konstrukcije.

Pažljivi čitatelj zacijelo je primijetio da u ovome tekstu pri opisivanju karakteristika registarskog i svirnog prijenosa nije dosljedno razdvojena njihova uloga u orguljama. Učinjeno je tako jer su konstrukcijske karakteristike jednake. Razlika u funkciji je sljedeća: registarskim prijenosom orguljaš (ili njegov asistent) uključuje pojedine registre, dok svirni prijenos omogućuje izvođenje tonova melodija, harmonija i ritma. Pojednostavljeno rečeno, kada se jednom uključi neki registar, na njemu se može odsvirati velik broj tonova. Iz toga proizlazi da registarski prijenos »radi« bitno manje od svirnoga prijenosa.¹ Praksa je pokazala da na izrazito velikim orguljama orguljaš treba imati asistenta koji tijekom izvođenja skladbe brine o promjenama registara (registraciji). To upućuje na činjenicu da je dobrodošla svaka pomoć pri registriranju. A upravo takvu pomoć nude nove, elektroničke konstrukcije registarskog prijenosa. Štoviše, danas se moderne orgulje konstruiraju s mehaničkim svirnim prijenosom koji omogućuje najbolji umjetnički izraz i elektronički registarski prijenos, a koji pak pruža najveće mogućnosti vrlo spretnog i brzog mijenjanja registarskih situacija.

Što bi to trebalo značiti u konzervatorsko-restauratorskoj praksi? Vrlo vjerojatno to da uz dobro potkrijepljeno obrazloženje treba dopustiti neke pregradnje na povijesnim instrumentima sa pneumatskim registarskim prijenosom koji registarskom dispozicijom nadrastaju tip uobičajenog liturgijskog instrumenta. Može se očekivati da će se na takvim orguljama moći izvoditi zahtjevna umjetnička orguljska glazba. U Hrvatskoj su primjer takvih orgulja one u katedrali Uznesenja Marijina u Zagrebu, katedrali svetog Petra u Đakovu, konkatedralnoj crkvi sv. Petra i Pavla u Osijeku, bazilici Presvetog Srca Isusova u Zagrebu...

¹ Neka mi čitatelj koji je profesionalni glazbenik, možda čak i orguljaš, oprost i na ovom vrlo pojednostavljenom tumačenju uloge registarskog i svirnog prijenosa.

**Slika 6: Kuzminec, orgulje M. Krainz, pregrađen registarski prijenos
(foto: G. Bekina, 2006, fototeka MK)**

Važno je napomenuti da je tehnički moguće izvesti elektrifikaciju registarskog prijenosa uz istovremeno zadržavanje izvornog pneumatskog prijenosa!

Na povijesnim instrumentima s mehaničkim registarskim i svirnim prijenosom, pogotovo ako su konstruirani isključivo za liturgijsku uporabu, pregradnje prijenosa ne treba dopuštati. Štoviše, ako su se već pregrađivali, trebalo bi ih restauracijom vratiti u izvorno stanje.

Sustav za opskrbu zrakom

Sustav za opskrbu zrakom služi za zahvaćanje atmosferskoga zraka, njegovo stlačivanje u mijeh i dovođenje zračnim kanalima do zračnica orgulja i ostalih naprava koje se pogone zrakom. Standardni su sastavni dijelovi sustava mjevovi, protupovratni ventili, regulatori mjevova, zračni kanali i naprave za tremolo. Tijekom 20. stoljeća kao standard nametnula se ugradnja električnog puhalo.

Kroz povijest su se izrađivali razni tipovi mjevova: jednonaborni i višenaborni, klinasti ili paralelni (potonji s unutarnjim ili vanjskim škarama) te tzv. plivajući mjevovi. Mjevovi se u pravilu smještaju što bliže zračnicama, najčešće u bazu kućišta ili pored samog kućišta orgulja. Ponekad (u Hrvatskoj rjeđe) zbog pomanjkanja prostora na pjevalištu graditelji postavljaju mjevove i na vrhu kućišta, pa zrak

prema zračnicama struji silaznom putanjom (tzv. »padajući zrak«), čemu treba prilagoditi intonacijske karakteristike instrumenta. Osnovna je zadaća pri konstruiranju sustava za opskrbu zrakom omogućiti dobavu dovoljne količine zraka za broj planiranih registara koji treba stići do svirala sa što manje turbulencija, a koje se mogu negativno odraziti na mirnoću tona svirala. Za izradu mjehovlja i zračnih kanala kroz povijest se najčešće koristila smrekovina, a za brtvljenje koža. No, s protokom vremena počeli su se koristiti i drugi materijali, poput bakrene cijevi (na primjer u zagrebačkoj katedrali), fleksibilne papirnate cijevi (kao u Belom Manastiru ili u Đurđevcu) i gumiranog platna. Najčešće su pogreške u konstruiranju zračnih kanala premalen presjek zračnih kanala i izvođenje promjene smjera vođenja zraka pod pravim kutom. Premalen presjek kanala onemogućuje dostatan protok zraka do svirala kada je uključen veći broj registara, kao i zamjetan šum u kanalima. Skretanje pod pravim kutom izaziva zračni kovitlac koji uzrokuje nemiran ton. Nažalost, ovdje valja napomenuti da znatan broj liturgijskih orgulja u Hrvatskoj pati zbog grešaka u konstrukciji sustava za opskrbu zrakom. Kada su zračni kanali konstruirani s premalim presjekom i orgulje nemaju dovoljno zraka pri vršnim opterećenjima, moguće je postaviti manje kompenzirajuće mjehove (Stosbalg) koji mogu pomoći pri stabiliziranju dotoka zraka.

Načelno je konzervatorsko pitanje treba li prilikom izvođenja zaštitnih radova zadirati u izvornu konstrukciju sustava za opskrbu zrakom i tako pokušati postići da do zračnica dolazi dovoljna količina mirnoga (kvalitetnoga) zraka. Odgovor na to pitanje treba tražiti odvojeno za svaki pojedini slučaj uz prethodnu procjenu važnosti dotičnog instrumenta za opus određenoga graditelja, orguljski krajolik regije ili cjelokupni fond povijesnih orgulja u Republici Hrvatskoj.

Zračnice

Zračnice orgulja možda su jedini njihov dio na konstrukciju kojeg izrazito utječu neke karakterne osobine ljudske vrste i društva.

Opće je poznata činjenica da je čovjek kao pojedinac, ali i u zajednici sklon iskazivanju megalomanije i s njom povezana natjecateljskog duha. Iz te pobude nastajale su goleme građevine, pa i sakralne. Građani raznih gradova nadmetali su se visinom zvonika svojih crkava. I danas se arhitekti u sprezi s političkim i financijskim moćnicima nadmeću u gradnji vrtoglavo visokih nebodera.

Ni s orguljama nije bilo drugačije. To se najslikovitije iskazuje u broju manualnih, pa i pedalnih klavijatura te brojem registara, što je sve povezano i s konstrukcijom zračnica! Od početnog jednog manuala, kojem je kasnije dodan pedal, stiglo se do instrumenata sa sedam manuala. U Njemačkoj postoje orgulje s dvjema pedalnim klavijaturama! Dakako da su to rijetki instrumenti i oni su zapravo iznimke. Broj registara kod orgulja varira od skromnih pet ili šest do više od stotinu. Najveći broj registara, 208, imaju orgulje u gradu Atlantic City u Sjedinjenim

Američkim Državama. U Hrvatskoj najveći broj registara, nešto preko 70, imaju orgulje u Zagrebu (katedrala, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog), u osječkoj konkatedrali i u katedrali u Đakovu. No, broj ugrađenih registara nekih orgulja nije pouzdan pokazatelj njihove umjetničke vrijednosti ni njihova značaja kao kulturnog dobra samog za sebe ili za sredinu u kojoj se nalazi.

Opisano povećanje broja registara orgulja koje se događalo kroz povijest tijesno je povezano s konstrukcijom zračnica.

Zbog ključne uloge zračnica za funkciju orgulja valja pobliže odgovoriti na pitanje što su zračnice. Zračnice orgulja i pozitivna dio su orgulja u kojem se isprepliću funkcije svih dijelova glazbenog ustroja. Očekuje se prije svega da su pouzdane pri sviranju. Konstrukcijski tipovi bitno utječu na zvuk svirala, posebno na izgovor (početak tona), postojanost i prestanak tona te na stapanje zvuka svih registara orgulja.

Bez želje da se u ovom tekstu detaljno opisuje konstrukcija svih tipova zračnica treba napomenuti da postoje dva osnovna tipa zračnica: s tonskim kancelama te s registarskim kancelama.

Osnovna je karakteristika zračnice s tonskim kancelama, kamo pripada i zračnica s kliznicama, da zrak iz mijeha dolazi prvo do tonskog ventila (za određenu tipku) i dalje prema sviralama svih registara za samo taj ton.

Kod zračnice s registarskim kancelama zrak prvo ulazi preko registarskog ventila u kanal za sve svirale jednog registra, a potom do svake svirale preko njezina vlastita tonskog ventila. Ovi tonski ventili izrađuju se u nekoliko mogućih

Slika 7: Galgovo, pozitiv G. G. Steiniger, ventili zračnice s kliznicama (foto: E. Armano, 2005)

Slika 8: Zelina, orgulje F. Heferer, ventili (čunjići) zračnice s registarskim kancelama (foto: E. Armano, 2007)

oblika kao čunjić, pločica ili staklena pločica, a mogu biti i u obliku membrane od kože (Membranlade, na ispusni zrak).

Iskustvo je pokazalo da tip zračnice s kliznicama može veličinom svojih ton-skih ventila i dimenzijama kancela propustiti dovoljnu količinu zraka za približno desetak registara. Ako se za veći broj registara poveća površina otvora ton-skog ventila (Ventilschlitz), povećat će se sila potrebna za pokretanje ventila, a time i tipke. Ako se ne poveća površina otvora ventila, a poveća se broj registara, zvuk će postati anemičan zbog pada tlaka zraka u tonskoj kanceli i pojavit će nestabilnost tona, tzv. jecanje. Ako su dobro konstruirane, zračnice s registarskim kancelama nemaju poteškoća s propusnošću dovoljne količine zraka s obzirom na to da za svaku sviralu postoji njezin vlastiti tonski ventil.

Promjene u konstrukciji zračnica te registarskog i svirnoga prijenosa započele su u trećem desetljeću 19. stoljeća, dakle u doba snažnog uzleta industrijalizacije u Europi. Masovna proizvodnja u velikim serijama postala je imperativ zarade. Bilo je pitanje prestiža posjedovati suvremene pneumatske orgulje koje su imale zrač-nice s registarskim kancelama. Nositelji tih aktivnosti u našem srednjoeuropskom okruženju bile su tvrtke E. F. Walcker, Gebrüder Rieger, Jan Tuček, Antonin Möl-zer, a od domaćih radionica Heferer, Dobnik, Erhatic, Majdak.

U Hrvatskoj su do otprilike sredine 19. stoljeća sve orgulje imale zračnice s tonskim kancelama, i to s kliznicama. Tek su jedne orgulje imale drugačiju inačicu zračnica s tonskim kancelama, tzv. ventilnu zračnicu (Springlade).²

Prve orgulje sa zračnicama s registarskim kancelama i s čunjićima postavila je u Hrvatskoj tvrtka E. F. Walcker 1855. godine u zagrebačkoj katedrali. One su tada bile jedini suvremeni instrument koji je s 55 registara na 3 manuala i pedalu nadraštavao tip liturgijskih orgulja.

Novu konstrukciju zračnica počeli su u Hrvatskoj primjenjivati i domaći graditelji u osamdesetim godinama 19. stoljeća. Zanimljivo je da su majstori uvodili promjene vrlo oprezno. Tako je Ferdo Heferer u ž. c. sv. Nikole u Jastrebarskom 1894. godine sagradio nove orgulje s 2 manuala i pedalom. Pritom je za registre prvog (glavnog) manuala sagradio zračnicu s tonskim kancelama (s kliznicama) jer je u izradi zračnica toga tipa radionica imala iskustva koja su se stjecala tijekom četrdesetogodišnjeg djelovanja u Grazu, Karlovcu i Zagrebu. Zračnica drugog manuala i zračnica pedala modernije su konstrukcije i imaju registarske kancele s čunjićima.

Dio ovoga teksta o novinama u konstrukciji zračnica u Hrvatskoj ne bi bio potpun kad se ne bi spomenula pedalna pneumatska zračnica s registarskim kancelama u orguljama F. Heferera u župnoj crkvi Svetoga Križa u Ogulinu, koju je graditelj sagradio prema vlastitom patentiranom sistemu.

Tijekom 20. stoljeća, istraživanja koja su provedena s domišljatim i preciznim akustičkim mjerenjima pokazala su da orgulje sa zračnicama s kliznicama imaju daleko zanimljiviji, življi zvuk od orgulja s registarskim kancelama. Provedena mjerenja pokazala su da je to zbog toga što svirale na zračnici s kliznicama brže izgovore, ali poslije imaju življi ton jer postoje minimalna kolebanja tlaka zraka u tonskoj kanceli.

Svirale na zračnici s registarskom kancelom sporije izgovaraju, ali zato imaju mirniji ton koji slušatelj doživljava kao manje zanimljiv.

Sljedeći dijagrami prikazuju brzinu uspostave tlaka zraka i njegovu postojanost u različitim tipovima zračnica. Upravo ti fizikalni parametri bitno utječu na izgovor svirala i stapanje zvuka svih registara nekih orgulja.

² Naziv ventilna zračnica u hrvatskom je orguljarskom nazivlju predložio zagrebački orguljar Ivan Faullend-Heferer.

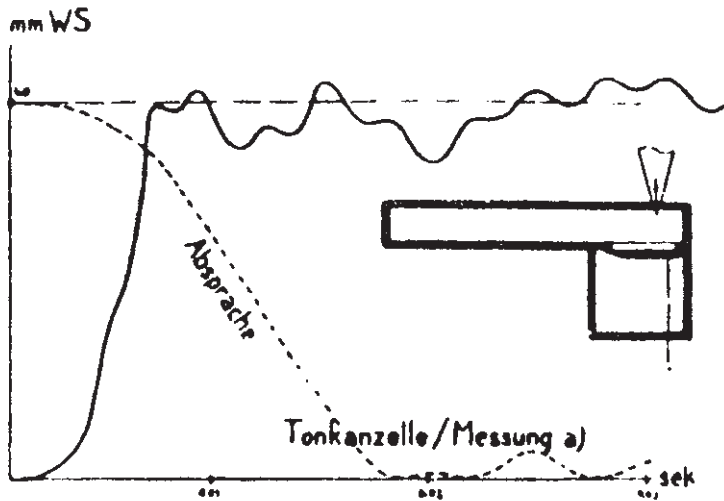

Abb. 242.

Slika 9: Brzina izgovora svirale na zračnici s kliznicama, položaj svirale iznad ventila
(W. ELLERHORST: *Handbuch der Orgelkunde*, Buren: Frits Knuf, 1975, 413)

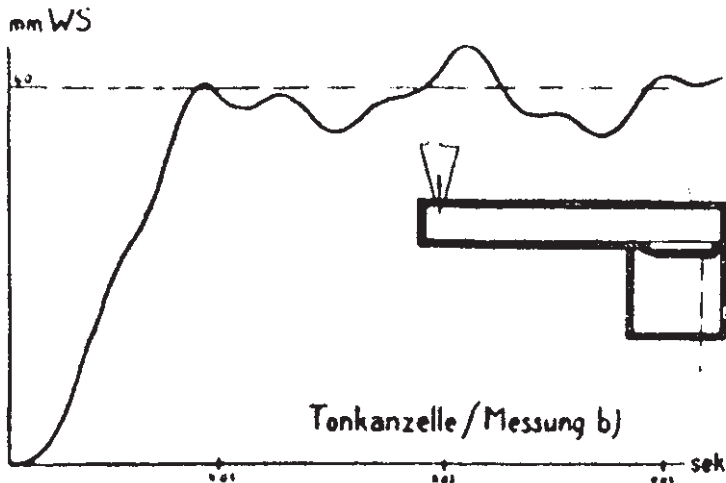

Abb. 243.

Slika 10: Brzina izgovora svirale na zračnici s kliznicama, položaj svirale na kraju tonske kancele
(W. ELLERHORST: *Handbuch der Orgelkunde*, 413)

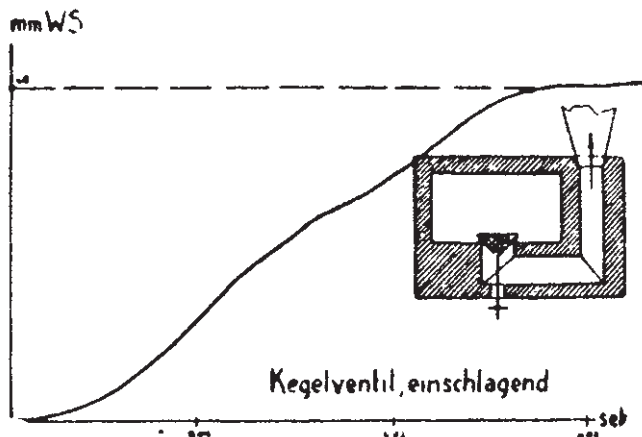

Abb. 246.

Slika 11: Brzina izgovora svirale na zračnici s registarskim kancelama (čunjići)
(W. ELLERHORST: *Handbuch der Orgelkunde*, 413)

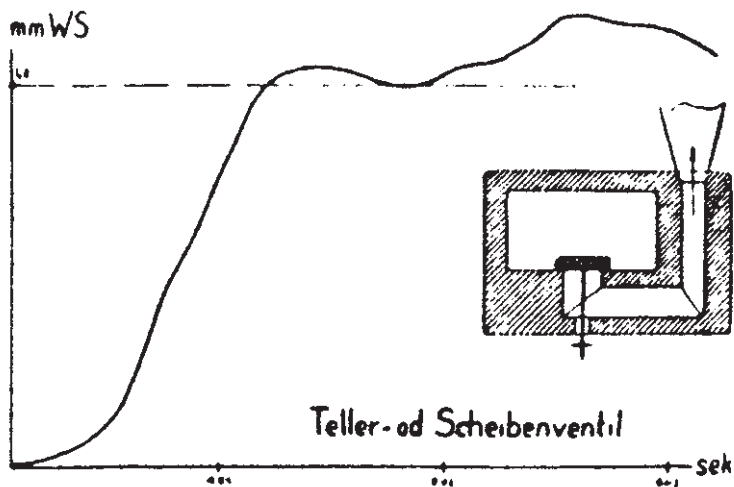

Abb. 245.

Slika 12: Brzina izgovora svirale na zračnici s registarskim kancelama (pločasti ventil, tellerventil) (W. ELLERHORST: *Handbuch der Orgelkunde*, 413)

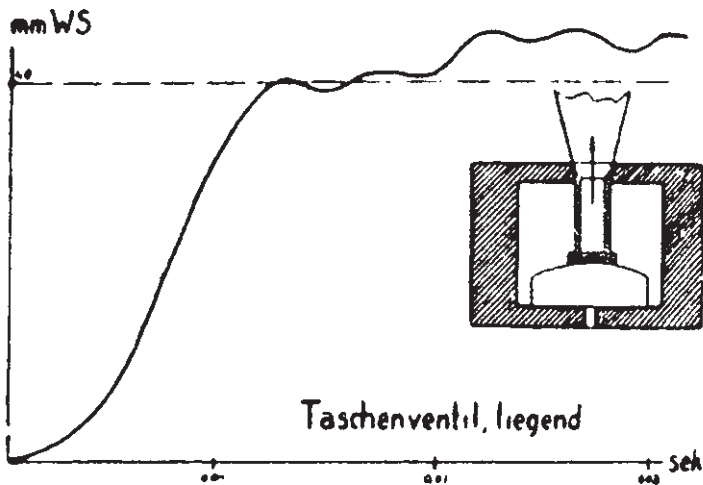

Abb. 244.

Slika 13: Brzina izgovora svirale na zračnici s registarskim kancelama (tonski džepići, taschenventil), (W. ELLERHORST: *Handbuch der Orgelkunde*, 413)

Kako se pojava novijih konstrukcija zračnica odrazila na očuvanje fonda povijesnih orgulja u Europi?

Masovno uklanjanje orgulja mehaničkog sustava sa zračnicama s kliznicama nastalih od doba gotike do kasnoga baroka koje se u zapadnoj Europi događalo od sredine 19. stoljeća pa sljedećih stotinjak godina rezultiralo je nestankom vrlo značajnih povijesnih instrumenata koji su ocrtavali kontinuitet razvoja orgulja kao tipičnog europskog instrumenta. Hrvatska ima fond sačuvanih povijesnih orgulja sagrađenih od 1640. godine do današnjih dana, zahvaljujući kojem je moguće pratiti razvojnu liniju različitih utjecaja, razvoja tipova i pojedinih radionica. Stoga je neobično važno prilikom provjere izvornosti instrumenta što je moguće točnije uočiti konstruktivne karakteristike zračnica kao bitnog dijela glazbenog ustroja orgulja.

U organološkom i konzervatorskom smislu instrumenti u koje su prvi put ugrađena nova konstrukcijska rješenja te instrumenti koji postupnim prijelazima na nova rješenja pokazuju razvojnu liniju orguljarske prakse u Hrvatskoj, kao i orgulje u koje su ugrađena vlastita inovativna i patentirana konstrukcijska rješenja, pogotovo domaćih graditelja, imaju posebnu vrijednost i konzervatori zaduženi za pokretna kulturna dobra moraju biti upozoreni na njihovu važnost.

U sljedećim dvama odjeljcima ovoga teksta (fonički materijal i registarska dispozicija te intonacija, temperacija i ugodba) bit će riječi o onim dijelovima orgulja

koji čine glazbenu suštinu gradnje orgulja i pozitiva. Oni su najizravnije povezani s estetikom zvuka pojedinih glazbenih razdoblja (stilova) i s osobnostima graditelja orgulja koji su u tim razdobljima živjeli. Zbog naoko neznatnih razlika u konstruiranju svirala, a poslije i različitim intonaterskim zahvatima na već izrađenim sviralama, instrumenti različitih stilskih razdoblja zvuče različito. Različito zvučanje orgulja zamjetno je i u različitim nacijama, kao i kod različitih graditelja unutar istoga glazbenog razdoblja. Prema nekim autorima, ideal zvuka orgulja pojedinih graditeljskih škola proizlazi i iz zvučanja materinjeg jezika kojim se govori u pojedinim sredinama. Zamjetna je razlika u zvuku orgulja, primjerice, francuskih, talijanskih, južnonjemačkih ili sjevernonjemačkih graditelja u pojedinim glazbenim razdobljima.

Zahvaljujući organološkim istraživanjima, ali i mjerenjima fizičkih parametara konstrukcije svirala te fizikalnoj analizi parcijala (aliquota) snimljenoga zvuka pojedinih svirala, došlo je do spoznaja koje omogućuju dublji uvid u suštinu izrade orgulja, ali i do spoznaja koje omogućuju kvalitetno usmjeravanje restauratorskih postupaka prema željenom izvornom zvuku restauriranog instrumenta. A težnja za dostizanjem izvornog zvuka konačan je cilj svake uspjele restauracije glazbala.

Fonički materijal i registarska dispozicija

Zvuk u orguljama nastaje strujanjem zraka kroz različite vrste metalnih i drvenih svirala. Po konstrukciji svirale mogu biti labijalne i lingvalne (s jezičcima). Labijalne mogu biti otvorene, polupoklopljene i poklopljene. Svirale s jezičcima mogu imati tzv. udarni jezičac ili slobodnotitrajući jezičac. Svaka od navedenih konstruktivnih karakteristika prepoznaje se kroz odliku zvuka pojedinih registara. Prema funkciji, najopćenitije opisano, postoje sljedeće tri grupe registara: principalni, koloristi, sintetički.

Principalni daju orguljama osnovu njihova zvuka. Koloristi obogaćuju zvuk orgulja specifičnom bojom zvuka. Sintetički registri konstruirani su tako da se teško mogu koristiti samostalno, odnosno koriste se isključivo uz neke registre iz grupe principalni ili kolorista.³

Da bi se bolje shvatila uloga i umješnost graditelja orgulja, valja ukratko opisati važnost konstruiranja svih svirala jednoga registra. Jačina i boja tona jedne metalne labijalne cilindrične otvorene svirale ovisi o konstruktivnim odnosima mjera dužine tijela svirale⁴ i promjera svirale, zatim opsega te svirale i širine labija i konačno širine i visine labija. Sva tri navedena omjera trebaju se konstruirati za

³ Ovdje je navedena najopćenitija podjela orguljskih registara. Opisivanje ostalih karakteristika konstrukcije registarskih grupa znatno bi premašilo opseg i namjenu ovoga teksta.

⁴ Dužina tijela svirale ovisi o željenoj frekvenciji tona za koji je dotična svirala napravljena.

svaku sviralu svih tonova u jednom registru. Pritom se omjeri postavljeni za početnu sviralu (najveću, za najdublji ton) ne mogu automatski preslikati na svaku sljedeću jer će zvuk registra biti nezanimljiv, pa se mora ponešto varirati u nekim od navedenih omjera. Taj postupak naziva se menzuracija registra. Ona (menzuracija) se razlikuje kod različitih graditeljskih škola različitih zemalja, a razlikuje se i kod različitih radionica unutar istoga glazbenog razdoblja. Menzuracija svirala daje prepoznatljivost zvuku orgulja pojedinih razdoblja, škola, majstora...

Menzuracija svirala i registara možda je najvažniji umjetnički alat u ruci graditelja orgulja po kojemu on postaje umjetnik, njegove orgulje umjetničko djelo, a za nas njegovo djelo – kulturno dobro.

Intonacija, temperacija i ugodba

Intonacija orgulja započinje određivanjem tlaka svirnoga zraka koji će ulaziti u svirale. On se određuje prema konstrukciji foničkog materijala (menzurama svirala i zvuku pojedinih registara) i veličini prostora u kojima se orgulje nalaze. Izvodi se opterećenjem mjehova utezima (kamen, cigla, šljunak, lijevani uteg od olova, drvena ili metalna opruga itd.).

Intonacija svirala orgulja niz je postupaka na izrađenim sviralama kojima se regulira izgovor tona (početak zvučanja), snaga zvuka i postojanost (mirnoća tona). Zahvati se izvode na otvorima nogu kroz koje ulazi zrak u svirale, na labijima, na jezgrama svirala. Konačan je cilj dobro intoniranih orgulja taj da sve svirale unutar jednog registra zvuče ujednačeno, da odnos jačine i boje zvuka unutar, ali i između registarskih grupa bude skladan i umjetnički zanimljiv.

Temperacija i ugodba orgulja međusobno su najtješnje povezani elementi foničkog oblikovanja ukupnog zvuka orgulja.

Temperacija proizlazi iz potrebe za usklađivanjem pitagorejskih akustičkih istraživanja u 6. stoljeću prije Krista i fizikalnih karakteristika tonskih sustava nastalih krajem kasnog srednjeg vijeka, a posebno u renesansi i baroku. Paradoksalno je, ali ujedno i točno, da su pitagorejska istraživanja omogućila razvoj europske glazbene teorije i prakse. No ta je praksa u konačnici morala potražiti nova rješenja (pa i teoretska rješenja), koja su omogućila razvoj svih stilova, počevši od baroka, pa do suvremenih glazbenih stilova. Naime, pitagorejci su otkrili da se skraćivanjem dužine žice monokorda (ali i dužine tijela otvorene svirale!) na polovinu dobije za oktavu viši ton. Danas znademo da novodobiveni ton ima dvostruko veću frekvenciju. Daljnjim skraćivanjem na jednu četvrtinu, osminu i tako dalje svaki novodobiveni ton imat će frekvenciju koja će biti višekratnik polazne frekvencije. I tako dobiveni oktavni tonovi dobro, skladno zvuče. Kada se skraćivanje izvede na trećinu, dobiva se sljedeća kvinta. I tu nastaje problem za cjelokupnu europsku glazbenu tradiciju i teoriju glazbe koja se temelji na dualizmu dura i mola. Naime, skraćivanjem po trećinama ne može se postići ni u jednom od narednih ponavlja-

nja višekratnik frekvencije polazišnoga tona. Tako dobivena prirodna kvinta unosi nesklad u ugodbu. To se pokušalo riješiti različitim načinima smanjivanja pojedinih intervala kvinte kako bi glazbeni sustav s 12 kromatskih tonova i podjelom na 12 dur i 12 mol tonaliteta mogao biti prihvatljiv uhu slušatelja. Ta manipulacija veličinom intervala naziva se temperacijom. Načini temperiranja nastajali su u svim dijelovima Europe od renesanse do kraja 19. stoljeća. Na području Hrvatske koristile su se temperacije koje su dolazile iz srednjoeuropskog okruženja u kontinentalnu Hrvatsku, dok su se u priobalju koristile temperacije koje su prakticirali uglavnom venecijanski graditelji.⁵ Važno je napomenuti da postoji i jednaka temperacija s 12 jednakih polutonova, ali ona nije prihvatljiva za povijesne instrumente nastale u 17. i 18. stoljeću kakvi postoje u hrvatskom orguljskom krajoliku.

Ugodba je orgulja postupak kojim se ugodbene naprave svih svirala dovode u stanje proizvodnje upravo one frekvencije koja je predviđena izborom visine tona a^1 (npr. 435 Hz pri 15 C) te izabranim načinom temperacije.⁶

Čitatelj je vjerojatno čitajući prethodne opise svih dijelova orgulja uočio važnost poznavanja tehničkih karakteristika konstrukcije kompletnoga glazbenog ustroja orgulja. Bez tog organološkoga znanja nemoguće je vrednovati sačuvanu supstancu povijesnih instrumenata. U nastavku teksta bit će riječ o elementima kriterija vrednovanja koje je moguće uspostaviti tek kada se sagledaju svi dijelovi likovnog i glazbenog ustroja instrumenta. Dakle, kada je instrument potpuno opisan te kada su već prikupljeni i arhivski podatci koji pomažu u potpunosti razumjeti zatečeno stanje na terenu.

Kvaliteta

Kada se govori o likovnoj kvaliteti kućišta misli se na kvalitetu likovnih elemenata apliciranih na kućište (baze i kapiteli pilastara, profili vijenaca, rezbarene zavjese, plastika, oslik), ali i na nimalo nebitnu korelaciju likovnih rješenja kućišta s ostalim inventarom objekta u kojem je instrument smješten. Jedan od najljepših primjera uspješne korelacije jest u crkvi Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhcu kod Krapine. Stilsko jedinstvo nastalo je zahvaljujući okolnosti prema kojoj je samo zdanje, unutarnji oslik te inventar zajedno s orguljama nastao takoreći u jednom dahu od 1750. do 1762. godine. Same su orgulje danas jedan od tri jedina sačuvana instrumenta Antoniusa Roemera, orguljara iz Graza.

Na području obalne Hrvatske treba kao primjer navesti barem jedno uspješno likovno rješenje venecijanskih graditelja. U župnoj crkvi Pohodačenja Blažene Djevi-

⁵ Podrobnije objašnjenje načina temperacije iziskuje određeno znanje glazbene teorije kao i poznavanje akustike. Stoga se nadam da će goreponuđena objašnjenja udovoljiti namjeni ovoga teksta.

⁶ Zainteresirani čitatelj može pronaći više podataka na temu temperacije u: Zvonimir ŠIKIĆ: *Matematika i muzika*, Zagreb: Hrvatsko matematičko društvo, 1999.

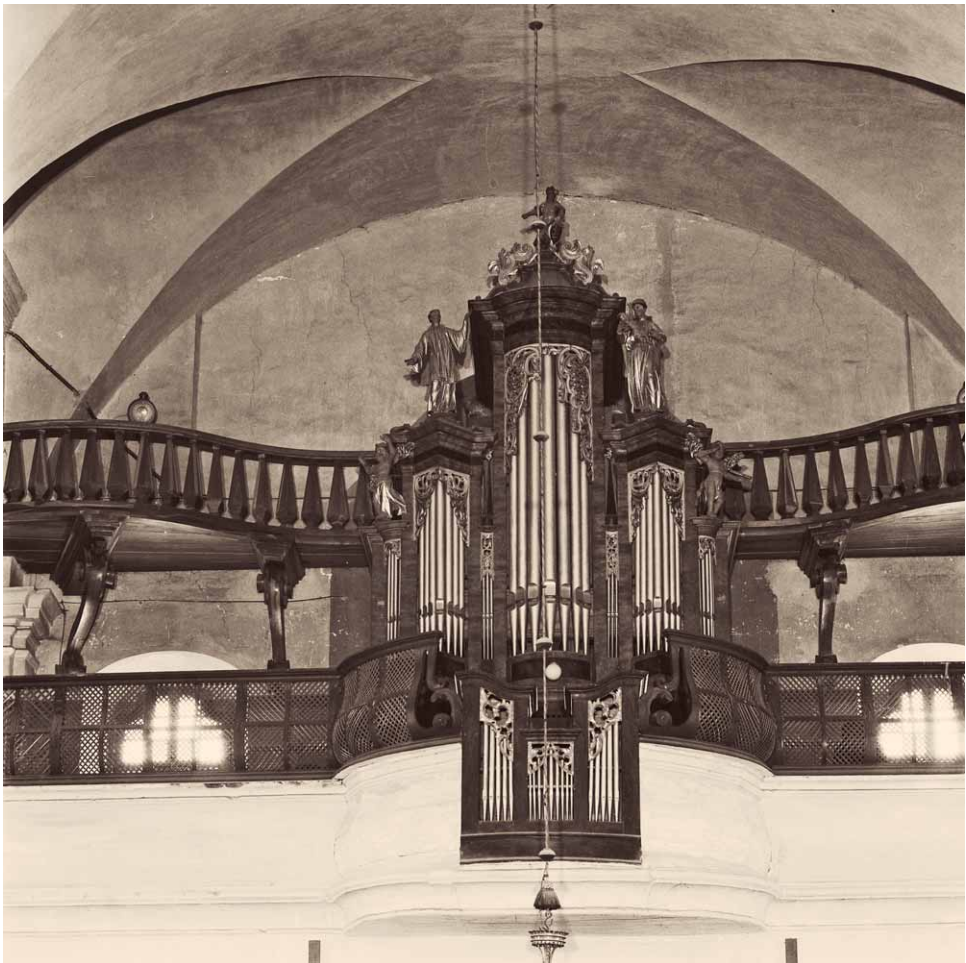
Slika 14: Trški Vrh, orgulje A. Römer (foto: G. Bekina, 2011, fototeka MK)

Slika 15: Skradin, orgulje F. Dacci (foto: E. Armano, 2005)

ce Marije u Skradinu orgulje je u drugoj polovini 18. stoljeća sagradio Francesco Dacci st. Kućište orgulja čini cjelinu zajedno s pjevalištem i ulazom u prostor crkve. Takav način osmišljavanja izgleda zadnje strane crkve nasuprot svetištu bio je uobičajen na području Mletačke Republike.

Možda je ovdje prilika upozoriti na to da postoje i manje uspješna rješenja na relaciji kućište – prostor crkve. Najčešće se do neskladnih rješenja dolazi kada se na instrumentu naknadno intervenira, u najvećem broju slučajeva s željom za povećanjem instrumenta. Neka kao primjer posluži sudbina kućišta baroknih orgulja u današnjoj katedrali Uznesenja Marijina u Varaždinu.

**Slika 16: Varaždin, katedrala, barokne orgulje nepoznatog majstora
(foto: nepoznat autor, prije 1927)**

**Slika 17: Varaždin, katedrala, Brandlovo i Braunovo povećanje kućišta orgulja
(foto: G. Bekina, 2007, fototeka MK)**

Ovdje se može pratiti kako se kućište povećavalo zbog želje vlasnika da poveća glazbeni ustroj instrumenta u nekoliko odvojenih, dakle nepovezanih zahvata.

Prvo je nastao barokni instrument koji je imao 3 centralna prospektna polja. Zatim je barokni glazbeni ustroj uklonjen, a u povećano kućište za po 2 prospektna polja u obliku tornjeva dodana sa svake strane Josip Brandl iz Maribora postavlja 1927. godine svoj dvomannualni pneumatski glazbeni ustroj. Važno je uočiti da su na povećanim dijelovima kućišta primijenjeni likovni elementi iz repertoara zadržanog baroknog kućišta. Konačno je i Brandlov glazbeni ustroj uklonjen i u postojeće kućište uz njegovo daljnje povećanje u obliku bijelih konzolnih ormara do postranih zidova crkve Wolfgang Julius Braun postavlja svoje tromannualne orgulje s 52 registra. Tim zahvatom orgulje su potpuno ispunile prostor između bočnih zidova crkve. Instrument je dovršen 1998. godine.

Budući da svako doba nameće vlastite zahtjeve za glazbeni život (i sviračke, time i umjetničke navike), a stari instrumenti ponekad doista dolaze u stanje da ih se više iz raznih razloga ne želi (i ne može) održavati, u crkvene prostore nastale u proteklom stilskim razdobljima suvremeni graditelji postavljaju nove instrumente. Likovna su rješenja tih novih instrumenata razna, ponekad više, a ponekad manje uspješna.

Primjer uspješnog rješenja naći će se u katedrali sv. Terezije Avilske u Požegi.

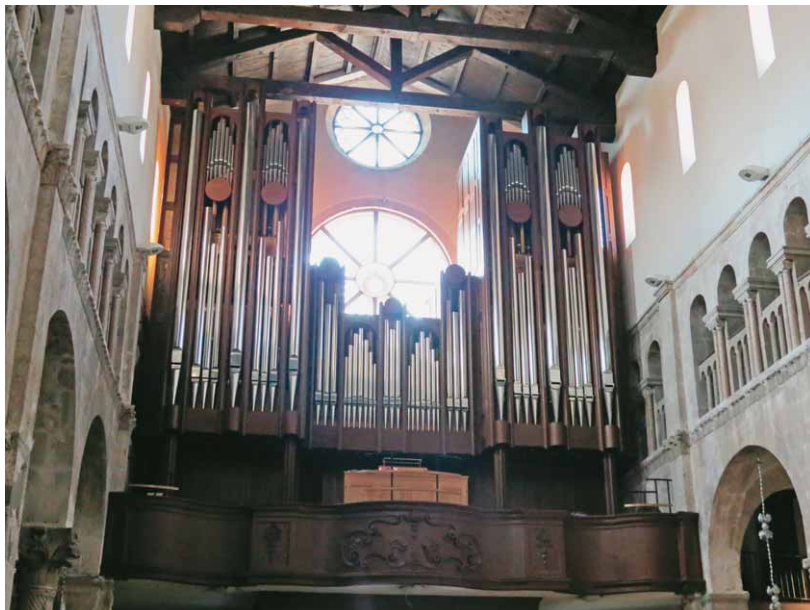

**Slika 18: Požega, katedrala, orgulje W. Eisenbarth
(foto: G. Bekina, 2009, fototeka MK)**

Manje je sretan slučaj s izgledom kućišta istoga graditelja u katedrali sv. Anastazije u Zadru. Ovdje je očito prevagnula težnja da katedrala dobije reprezentativni koncertni instrument sa svim registarskim grupama izgrađenima u respektabilnom broju registarskih veličina. Dakako da tolik broj registara zahtijeva i izuzetno velik volumen kućišta u kojem će glazbeni ustroj biti smješten. Nažalost, u ovom slučaju dogodio se ključan nesporazum između upotrebljenih likovnih elemenata pri izradi kućišta i likovnih elemenata prisutnih u prostoru zadarske katedrale. Posjetitelj katedrale, slušajući te orgulje, uživat će u zvuku orgulja koje su akustički dobro projektirane za taj prostor, ali kada skrene pogled na sam instrument, teško će se oteti dojamu da je to kućište doslovce zalutalo na obalu Mediterana!

Kvaliteta kao jedan od elemenata za vrednovanje instrumenata ne odnosi se samo na likovnost kućišta. Glazbeni ustroj, svi njegovi dijelovi, kako su u prijašnjem tekstu navedeni i opisani, zapravo imaju odlučujuću ulogu za osjećaj vlasnikova zadovoljstva. Ako je instrument kvalitetno izrađen, zadovoljstvo vlasnika bit će veće i lakše će se odlučiti za njegovo redovito održavanje. I tu zapravo nastaje ključno konzervatorsko pitanje. Naime, ako instrument ima nedostatke koje nije moguće ispraviti redovitim održavanjem, i tako ga osposobiti za korištenje u liturgiji – ima li smisla inzistirati na njegovu čuvanju, odnosno registraciji kao kulturnog dobra?

Slika 19: Zadar, katedrala, orgulje W. Eisenbarth (foto: E. Armano, 2014)

Slika 20: Petrovina, orgulje A. Račić (foto: E. Armano, 2007)

Zanimljiv je slučaj s orguljama slovenskoga graditelja Andreja Račiča u župnoj crkvi u Petrovini.

Orguljar Andrej Račič orgulje je postavio 1858. godine. U konstrukcijskom pogledu instrument ima nedostataka, koji se manifestiraju kroz dva plana. Prvo, tehnička su rješenja takva da je fizički teško pristupiti nekim dijelovima ustroja kada ih treba popraviti. Drugo, menzuracija je svirala takva da i u relativno malom prostoru crkve zvuk orgulja nema značajniji umjetnički potencijal. Orgulje su restaurirane 2007. godine uz argumentaciju da su one jedini instrument Andreja Račiča, orguljara iz Krškog, koje postoje u Hrvatskoj. O tom elementu unikatnosti bit će riječi u nastavku teksta.

Unikatnost

Svako istinsko umjetničko djelo svojevrstan je unikat. Organološka struka koja treba objediniti podatke o orguljama, njihovim graditeljima i naručiteljima kulturno-povijesnim podatcima o trenutku gradnji pojedinačnih instrumenata zacijelo ima mogućnost prosuđivanja, odnosno valoriziranja svih parametara nastanka nekih orgulja ili pozitiva. Gotovo svi ti parametri odraz su životnih, liturgijskih, ekonomskih, a u umjetničkom pogledu likovnih i glazbenih navika sredina koje su naručivale instrumente, ali i sredina iz kojih su dolazili pojedini graditelji. S obzirom na to da se ustroj orgulja s vremenom i korištenjem troši i kvari, a uz to se tijekom vremena mijenjaju glazbeni stilovi, orgulje stare pedesetak i pogotovo stotinjak godina vlasnik i korisnik doživljavaju kao »zastarjele«. To zastarijevanje prije svega se odnosi na opsege manuala i pedala, kao i na sastav registarske dispozicije. Stoga nije čudo da se vlasnici često odlučuju na zamjenu instrumenta novim, odnosno suvremenim. Time je u najkraćem opsegu opisan proces nestajanja povijesnih instrumenata. Ono što je preostalo od povijesnih orgulja sagrađenih u Europi, pa tako i u hrvatskim krajevima, često ima unikatnu vrijednost po nekom od parametara koje obrađuje organološka struka.

Na primjer, u Hrvatskoj postoje tri jedina sačuvana primjerka gradnje orgulja orguljara iz Graza Antoniusa Roemera. U njegovoj rodnoj Austriji njegovih instrumenata više nema, zamijenjeni su novima. Sreća je da su sva tri njegova instrumenta u Hrvatskoj sačuvana i restaurirana najvećim dijelom sredstvima Ministarstva kulture Republike Hrvatske.⁷ Pritom je važno napomenuti da sačuvani instrumenti dokazuju vrhunsko orguljarsko umijeće A. Roemera u osmišljavanju registarskih dispozicija po dvama različitim principima. Prvi, s ugrađenim 8-stopnim principalom s metalnim sviralama u prospektu (Trški Vrh) i drugi, s dvama 8-stopnim registrima s drvenim sviralama i 4-stopnim principalom s metalnim sviralama u prospektu (Varaždinske Toplice, 1765).

⁷ Prema podatcima Marka Đurakića u Republici Sloveniji postoji jedan instrument A. Römera koji je restaurirao Tomaž Močnik.

Slika 21: Varaždinske Toplice, orgulje A. Römer (foto: G. Bekina, 2006, fototeka MK)

Područje Republike Hrvatske u daljoj je povijesti stoljećima bilo razdijeljeno između Venecije i Austrije. Priobalje je bilo pod upravom Mletaka, a kontinentalni dio pod upravom Beča. To je odredilo kulturne veze s glavnim centrima moći, što je dakako odredilo i utjecaje pojedinih sredina na gradnju orgulja. Glazbena tradicija i orguljarska praksa pojedinih sredina uvijek su tijesno povezane, a to rezultira specifičnom estetikom zvuka, kao i tehničkim rješenjima u gradnji glazbenog ustroja orgulja. Najopćenitije se može utvrditi da glavni tipovi pripadaju dvjema osnovnim skupinama.

Prva je mletačko-dalmatinska škola gradnje orgulja, koje je najistaknutiji predstavnik Hrvat, don Petar Nakić (Pietro Nachini). Glavna je karakteristika te škole apsolutna dominacija registara grupe principala, dok su registri ostalih grupa, kolorista i sintetičkih registara, zastupljeni u manjem broju.

Drugu skupinu čine orgulje srednjoeuropske provenijencije s ishodištima u južnoj Njemačkoj, Češkoj, Mađarskoj i Sloveniji. Te orgulje imaju uz principalo-

Slika 22: Bednja, orgulje G. Moscatelli i pozitiv G. G. Steiniger, prije restauracije (foto: G. Bekina, 2007, fototeka MK)

vu grupu registara uvijek prisutne i registre iz skupina kolorista i sintetičkih registara.⁸

S nestankom granice Mletačke Republike na hrvatskom ozemlju i hrvatsko priobalje dolazi pod upravu bečke krune. Kulturna strujanja počela su donositi nove utjecaje i miješanje graditeljskih tradicija.

Zanimljiv je slučaj graditelja orgulja Gaetana Moscatellija, pripadnika mletačko-dalmatinske škole, koji je početkom 19. stoljeća gradio na području Zagrebačke biskupije, donijevši u sjevernu Hrvatsku tip mletačko-dalmatinskih instrumenata. Glazbene navike orguljaša u sjevernoj Hrvatskoj bile su različite, pa su se njegovi instrumenti pregrađivali. Moscatellijeve orgulje u župnoj crkvi u Bednji u Hrvatskom zagorju dobar su primjer drastičnog sruza dviju glazbenih i graditeljskih tradicija. Orgulje su se u više navrata pregrađivale i povećavale. Radikalni zahvat pregradnje izveo je Georg Gotthard Steiniger, dodavši orguljama pozitiv u ogra-

⁸ Detaljnija obrada registarskih grupa nije tema ovoga teksta, no čitatelja valja upozoriti na to da razlika u izgrađenosti pojedinih registarskih grupa različitih graditeljskih škola u potpunosti odgovara razlici glazbenih tradicija pojedinih zemalja. Neka si čitatelj prisposodi razliku orguljske glazbe 18. stoljeća nastale u Njemačkoj i Italiji. A s dolaskom novih glazbenih stilova, pogotovo u drugoj polovini 19. st. pa dalje, razlike orguljske glazbe navedenih zemalja poprimat će frapantne razlike, koje bez teškoća može zamijetiti i glazbeno skromnije obrazovani slušatelj.

Slika 23: Veliki Bukovec, orgulje C. Hesse (foto: G. Bekina, 2006, fototeka MK)

di pjevališta, na koji je smjestio i sviraonik. Dakako da je pritom uklonio izvorni Moscatellijev sviraonik koji se nalazio u niši podno prospekta orgulja te pregradio registarski i svirni prijenos. Sada je u tijeku restauracija s rekonstrukcijom odstranjenih izvornih dijelova, manualne i pedalne klavijature te registarskog i svirnoga prijenosa. Na taj će se način razdvojiti izvorni instrument i naknadno dodani pozitiv, pa će na crkvenom pjevalištu postojati Moscatellijeve orgulje uz stražnji zid crkve i Steinigerov pozitiv ugrađen u ogradu pjevališta.

Sličan primjer miješanja tradicija graditeljskih škola postoji u Velikom Bukovcu nedaleko od Varaždina, gdje postoje orgulje bečkoga graditelja Carla Hessea. On je u svojim radovima tip mletačko-dalmatinskih orgulja prilagodio srednjoeuropskoj tradiciji. No u Austriji njegovi su instrumenti drastično pregrađeni ili uklonjeni. Njegove najbolje i u izuzetno velikom postotku izvornosti očuvane orgulje nastale 1855. godine još i danas čekaju restauraciju.

Nekoliko netom navedenih primjera unikatnih orgulja ni približno ne navodi sve instrumente koji svojim konstrukcijskim rješenjima pripadaju grupi unikatnih instrumenata u Hrvatskoj jer bi to znatno povećalo obujam ovoga teksta. Ipak treba, bez likovnog priloga, samo riječju navesti još nekoliko karakterističnih primjera. Orgulje domaćega graditelja Mate Švarcmajera u župnoj crkvi sv. Martina biskupa u Martijancu imaju mehanički registar *tira tutti* izveden po uzoru na isto-

vjetni uređaj u Hesseovim orguljama u nedalekom Velikom Bukovcu.⁹ Orgulje nepoznatoga graditelja u kapeli svetog Leonarda u Pregradi imaju na poseban način konstruirani svirni prijenos manuala i zračnu komoru manualne zračnice. Orgulje u župnoj crkvi svetog Mihovila arkanđela u Drenju imaju posebno konstruiran mehanički svirni prijenos pedala, jedini takav u Hrvatskoj. Orgulje tvrtke Gebrüder Rieger u bazilici Presvetog Srca Isusova u Zagrebu kao jedine takve u Hrvatskoj imaju fonički materijal (svirale) svih izvornih registara izgrađen u cijelosti, dakle nizovi svirala nisu napravljeni po takozvanom Riegerovu kombiniranom sistemu.

Glazbala hrvatskih graditelja od posebne važnosti

Dosad navedeni elementi uključeni u kriterij pružaju tek osnovni okvir za valorizaciju orgulja. Međutim, nakon gotovo 40 godina od prvog popisivanja orgulja i pozitivna, koje je provedeno u organizaciji službe zaštite spomenika kulture, uočeno je da osim kvalitete i unikatnosti postoji još nekoliko elemenata koje treba uključiti u vrednovanje povijesnih i spomeničkih instrumenata. To se prije svega odnosi na instrumente koje su gradili domaći graditelji, a čija su djela u ranijim popisivanjima prečesto bila marginalizirana. Tek su rijetka glazbala hrvatskih graditelja bila adekvatno vrednovana, a još rjeđe su bila i restaurirana. Ta praksa počela se mijenjati oko 2006. godine nakon pojavljivanja knjige *Orgulje hrvatskih graditelja: tragom Ladislava Šabana*.¹⁰ Autor knjige pokazao je da su gotovo trećinu fonda sačuvanih orgulja u Hrvatskoj sagradili hrvatski graditelji. Ti su instrumenti svojim zvukom suoblikovali glazbeni ukus slušatelja i važan su čimbenik glazbene kulture hrvatskoga naroda. Stoga najkvalitetniji od njih trebaju dobiti status kulturnog dobra. Uvrštenje tih instrumenata u programe zaštitnih radova predstavlja i pitanje poštivanja i očuvanja nacionalnog kulturnog identiteta.

Ovdje treba navesti imena hrvatskih graditelja kronološkim slijedom njihova djelovanja u pojedinim stoljećima.

17. stoljeće

Nikola Vrgadić zvan Lupini (Nikola Lupini).

18. stoljeće

Don Petar Nakić, Antonius Weiner, Cirijak Jäger.

19. stoljeće

Domenico Moscatelli, Gaetano Moscatelli, Georg Gothard Steininger, Matija Jeremitz, Paul Pump, Ignatz Petter, Josip Petter, Franz Seibler, Johann Smolle, Joseph Smolle,

⁹ Prema istraživanjima Marka Đurakića arhivske građe, moguće je da su te orgulje kupljene kao već rabljene. Pitanje je je li Schwarzmayer uistinu njihov graditelj ili ih je on u Martijanec samo postavio te tom prigodom dodao mehanički registar *tira tutti*.

¹⁰ Emin ARMANO: *Orgulje hrvatskih graditelja: tragom Ladislava Šabana*, Zagreb: Jakša Zlatar, 2006.

Andrija Fabing, Lorenz Fabing, Anton Šimenz, Adam Žuvić, Michael Heferer, Ferdinand Heferer, Dragutin Šalat, Josip Papa st., Josip Papa ml.

20. stoljeće

Ferdinand Heferer, Ferdo Karlo Fabing, Josip Erhatic, Viktor Erhatic, Vaclav Holub, Sebastijan Dobnik, August Faullend-Heferer, Juraj Dobnik, Milan Majdak, Ivan Faullend-Heferer.

Nakon sažetog popisa hrvatskih graditelja orgulja treba navesti i nekoliko njihovih uspješnih instrumenata. Lokaliteti su navedeni kronološkim slijedom gradnje instrumenata.

ŠIBENIK, crkva Svetoga Duha, Nikola Lupini 1640.

SAMOBOR, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Antonius Weiner, 1738.

DROPKOVEC, kapela svetog Franje Ksaverskog, Matija Jeremitz, 1832.

KLOŠTAR IVANIĆ, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Paul Pump, 1834.

GAREŠNICA, župna crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije, Franz Seibler, 1843.

VOLODER, župna crkva svetog Antuna Padovanskog, Antun Šimenz, 1863.

KNEGINEC, župna crkva svete Marije Magdalene, Josip Papa ml., 1872.

ZAGREB, Dječjačko sjemenište na Šalati, August Faullend-Heferer, 1931.

Ovdje su navedeni tek neki instrumenti domaćih graditelja kako bi se pokazalo i dokazalo postojanje domaće orguljarske prakse. Prvi pokušaj cjelovitije argumentirane valorizacije orgulja hrvatskih graditelja čitatelj može naći u knjizi *Orgulje hrvatskih graditelja: tragom Ladislava Šabana* na 386. i 465. stranici.¹¹

Posebni kriteriji koji ukazuju na hitnost restauratorskih zahvata

Poslije obrazloženih glavnih elemenata kriterija za valorizaciju orgulja i pozitiva kao kulturnih dobara valja napomenuti da postoje još barem dva elementa koja mogu pod stanovitim okolnostima dovesti do toga da se ubrza postupak uspostave pravnog oblika zaštite pojedinog instrumenta. Štoviše, oni mogu pridonijeti odluci da se čak iznađu interventna sredstva i što prije krene sa zaštitnim radovima kako bi se instrument izbavio od prijeteće ugroze. Ta su dodatna dva elementa: *stanje očuvanosti postojeće supstance i stupanj ugroženosti*.

Stanje očuvanosti postojeće supstance

Stanje očuvanosti postojeće supstance važno je za procjenu potrebnih sredstava za obnovu. Ipak, valja naglasiti da ono nije presudan element za valorizaciju.

¹¹ E. ARMANO: *Orgulje hrvatskih graditelja: tragom Ladislava Šabana*, Zagreb: Jakša Zlatar, 2006.

To proizlazi iz činjenice da se tek uvidom u sve elemente valorizacije može donijeti sud o vrijednosti nekog kulturnog dobra. I konačno, ako instrument ima veliku važnost u okviru spomeničkog fonda, restaurirati se mogu teško oštećeni, a rekonstruirati čak i nedostajući dijelovi ako se ima na raspolaganju odgovarajući predložak prema kojem se mogu argumentirano provesti radovi.

Stupanj ugroženosti

Stupanj ugroženosti postojeće supstance izuzetno je važan elemenat za procjenu hitnosti poduzimanja zaštitnih mjera i radova.

Visok stupanj fizičke ugroženosti kulturnog dobra zahtijeva djelovanje, zapravo osobito hitnu intervenciju kakva je i predviđena aktima Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

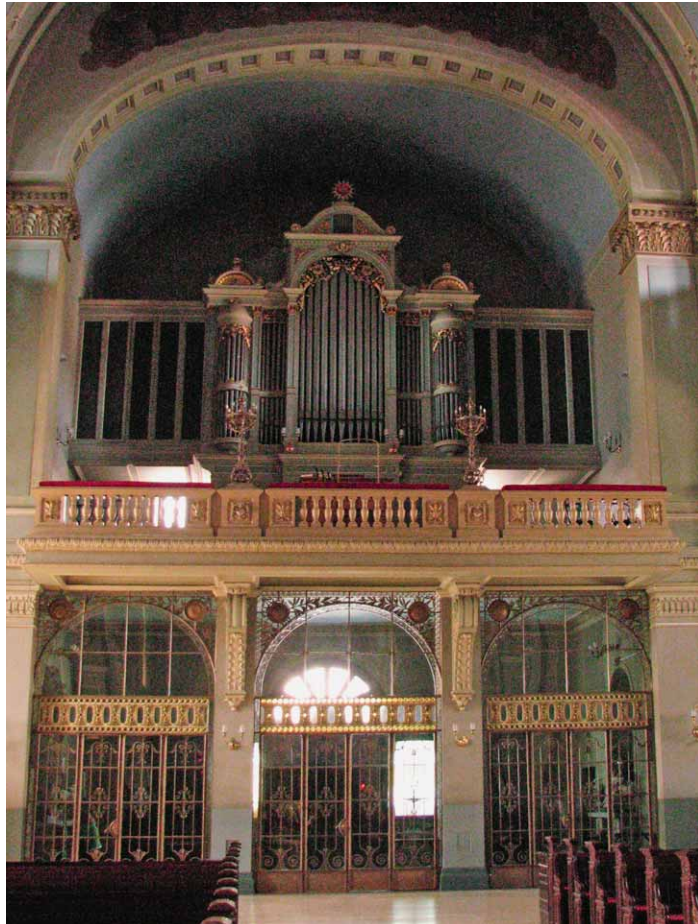
Relativno svjež primjer dogodio se kada su u župi sv. Marka u Zagrebu poželjeli postaviti nove orgulje. Na sastanku vlasnika i službenika zaštite spomenika proces je usmjeren u pravcu dislokacije postojećih orgulja Augusta Faullenda-Heferera, zapravo samo glazbenog ustroja, te njegove restauracije i postavljanja u župnu crkvu svetog Lovre u Petrinji. Orgulje je Tomislav Faullend-Heferer prilagodio prostoru crkve u Petrinji i postavio ih u novoizgrađeno kućište.

Slika 24: Petrinja, orgulje A. Faullend-Heferer (foto: E. Armano, 2016)

Drugi slučaj ugroženosti instrumenta koji još nije riješen odnosi se na orgulje tvrtke Gebrüder Rieger u bazilici Srca Isusova u Zagrebu. Te izvorno dvomanualne orgulje pneumatskog sustava s u cijelosti izgrađenim registarskim nizovima svirala jedini su Riegerov instrument takve vrste u Hrvatskoj. Tijekom vremena povećan je za jedan manual, a pregradnju je izvela talijanska radionica Francesco Zanin. U ovom slučaju postoji nekoliko rješenja. Prvo, inzistirati na očuvanju dosegnutog stupnja pregradnji i povećavanja instrumenta. To bi bio zahvat takozvane sanacije postojećeg stanja. To bi ponajviše zagovarali organolozi. Drugo rješenje možda je više na liniji poštivanja želje vlasnika da osuvremeni orguljašku praksu u sakralnom prostoru koji se već dokazao značajnim koncertnim potencijalom u Zagrebu i Republici Hrvatskoj. To bi dovelo do radikalne pregradnje orgulja, posebno zračnica, pri čemu bi instrument izgubio svojstva kulturnog dobra. To će

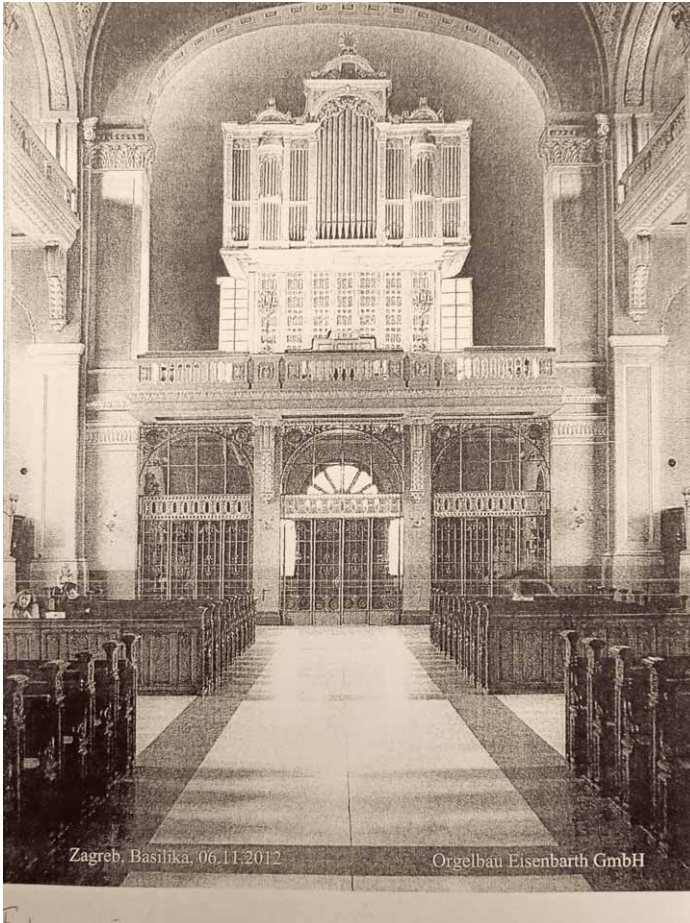
Slika 25: Zagreb, bazilika Srca Isusova, orgulje Gebr. Rieger / F. Zanin (foto: E. Armano, 2012)

rješenje zagovarati orguljaši. Treća je mogućnost napraviti restauraciju s dislokacijom instrumenta. To bi značilo kruto inzistirati na restauraciji izvornog instrumenta uz zadržavanje elektrificiranog registarskog prijenosa. Nakon restauracije glazbenog ustroja, orgulje bi se zajedno s kućištem izmjestile u akustički primjeren sakralni prostor, a za baziliku bi trebalo naručiti izradu novoga instrumenta. To treće rješenje moglo bi zadovoljiti i organologe i orguljaše, no ono je i financijski najzahtjevnije i teško da bi na njega pristao vlasnik instrumenta. Na priloženim fotografijama vidljiv je izgled orgulja 2012. godine te prijedlog budućeg izgleda orgulja prema ponudi tvrtke Orgelbau Eisenbarth iz 2012. godine.

U trenutku nastanka ovoga teksta izvode se orguljarski radovi na orguljama, pa treba pričekati njihov dovršetak i potom prosuditi o opravdanosti izabranog smjera i uspješnosti izvedenih radova.

Slika 26: Zagreb, bazilika Srca Isusova, orgulje Gebr. Rieger / F. Zanin, prijedlog tvrtke Orgelbau Eisenbarth 2012. za pregradnju i povećanje.

U obama posljednje opisanim slučajevima prisutna je dilema u kojoj se konzervatori zaduženi za čuvanje baštine, kao i glazbenici, orguljaši, spore oko pitanja – u kojoj mjeri suvremeni glazbeni život i recentna orguljaška navika može i smije zadirati u integritet sačuvane kulturne baštine? Dakako, postavlja se i obrnuto pitanje – mogu li i smiju li kruta konzervatorska stajališta uopće sputavati prirodni razvitak suvremenoga glazbenog života? Očito je da će se svi takvi prijevori rješavati pojedinačno, vjerojatno bez unaprijed fiksiranih načelnih stajališta i uz negodovanje, pa i ojađenost onih stručnjaka čiji se argumenti i želje neće uzeti u obzir.

Lista prioriteta najvažnijih orgulja i pozitiva u Republici Hrvatskoj

Dosadašnja organološka istraživanja u Hrvatskoj i ostalim europskim zemljama pokazala su da su se stari instrumenti pregrađivali ili uklanjali zbog naleta novijih stilskih pravaca u glazbi i novih tehničkih rješenja u orguljarskoj struci. Teško je povjerovati da bi se ta tendencija u sadašnjosti mogla prekinuti, no možda bi se zahvaljujući nastojanjima službe zaštite spomenika mogla ponešto ublažiti. Pa ipak postoji tračak nade koja se rasplamsava zbog sve učestalijeg i cjenjenijeg izvođenja stare glazbe na takozvani povijesno osviješteni način, što podrazumijeva i uporabu izvornih instrumenata. Sve se češće traže instrumenti očuvani u što izvornijem stanju koji su kvalitetno restaurirani. Na njima se izvode koncerti sa stilski prikladnim programima, organiziraju se festivali, na njima se održavaju seminari za mlade orguljaše. Može se reći da je time starim instrumentima udahnut novi život koji zainteresirani kulturni krug zna prepoznati. Neka kao dokazi pozitivne prakse posluže restaurirane orgulje don Petra Nakića u crkvi sv. Frane u Šibeniku, orgulje don Petra Nakića u ex katedrali Uznesenja Marijina na Rabu, orgulje Antoniusa Roemera u crkvi Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrh u Krapini i one u župnoj crkvi sv. Martina u Varaždinskim Toplicama. Primjera ima i više, ali su ovdje navedeni samo neki u Hrvatskoj unikatni primjerci restauriranih orgulja.

Dosadašnje funkcioniranje sustava restauracije orgulja u Hrvatskoj

U Hrvatskoj dakle postoje pozitivni rezultati na području očuvanja povijesnih orgulja. Od 750 orgulja i pozitiva, koliko ih otprilike ima u Hrvatskoj, obnavljalo se s različitim stupnjem stručne uspješnosti više od 150, što statistički gledano čini oko 20 posto. Dakako da među tih 150 orgulja i pozitiva ima i onih instrumenata koji možda ne bi trebali biti na listi prioriteta kao posebno važni spomenici graditeljstva orgulja Hrvatskoj. To samo po sebi nameće pitanje sustavnosti kriterija po kojem su pojedini instrumenti dobivali namjenska državna sredstva za restauraciju. U nastavku teksta pokušat će se predložiti argumenti za izradu liste najvažnijih objekata koji bi mogli dovesti do učinkovitije dodjele novca onim instrumentima

koji najbolje ocrtavaju razvojni put graditeljstva orgulja stranih i domaćih majstora koji su postavljali svoja glazbala u našim pretežno sakralnim prostorima.

Koji bi se instrumenti trebali nalaziti na listi prioriteta? Odgovor na to pitanje treba tražiti u pravcu očuvanja raznolikosti tradicija gradnje orgulja u Hrvatskoj, poštivanja kvalitete očuvane supstance te sprečavanja uklanjanja povijesnih instrumenata zbog želja njihovih vlasnika da postojeće instrumente zamijene suvremenim novosagrađenim, a ponekad čak i iz inozemstva uvezenim rabljenim instrumentima! Budući da su nasrtaji na povijesne instrumente poprilično snažni, bilo bi dobro od svakoga graditelja sačuvati po nekoliko instrumenata u raznim dijelovima Hrvatske.

U organološkom načinu sagledavanja fonda orgulja postoji pojam orguljskog krajolika (Orgellandschaft), koji podrazumijeva određeno geografsko područje s dominantnim utjecajem neke graditeljske tradicije. U Hrvatskoj postoje dva područja koja odgovaraju tako definiranom orguljskom krajoliku. Radi se o području kontinentalne Hrvatske s dominantnim utjecajem srednjoeuropskog graditeljstva i priobalne Hrvatske s dominantnim utjecajem mletačkog orguljarskog kruga. Svako od tih područja ima svoje »velike« i »male« majstore, čije djelovanje treba učiniti i danas prepoznatljivim. To bi bilo moguće ako bi se od sačuvanih instrumenata kao posebno važne označilo one koji su sagrađeni kao prvi i posljednji majstorov (ili tvornički) rad te bar jedan instrument kao najuspjeliji u svakom pojedinom orguljskom krajoliku, a poželjno bi bilo učiniti to i u svakoj biskupiji. Tim bi instrumentima trebalo pridodati još poneki instrument u kojem je graditelj napravio iskorak u konstruktivnom ili umjetničkom pogledu. Time bi se obuhvatilo i po nekoliko instrumenata neke radionice u raznim dijelovima Hrvatske, što bi moglo pripomoći većoj vjerojatnosti njihova dugotrajnijeg očuvanja.

Pri kraju ovoga razmatranja o elementima kriterija za valorizaciju i zaštitu orgulja valja napomenuti da bi ponekad trebalo pomoći vlasnicima u održavanju značajnih povijesnih i spomeničkih orgulja. To bi se moglo provesti sufinanciranjem održavanja najuspjelijih radova svih radionica i tvornica orgulja u određenom iznosu državnim novcem. No to bi trebalo biti povezano sa zainteresiranošću lokalne zajednice za održavanje instrumenta, kao i s njezinom spremnošću na redovito korištenje instrumenta kojega je restauracija plaćena državnim novcem. Možda bi upravo taj psihološki odnos lokalne zajednice prema baštini ubuduće mogao i trebao imati naglašeniju ulogu pri donošenju odluke o dodjeli državnog novca za obnovu orgulja i skrbi o njima. To bi bio svojevrstan zalag da državni novac neće biti potrošen uzalud. Dakako, s druge strane treba itekako biti svjestan činjenice da na raspodjelu državnog novca u dobroj mjeri imaju utjecaj politički interesi, no postojanje liste prioriteta, dakle popisa najvažnijih instrumenata, moglo bi pridonijeti tome da se državni novac dodjeljuje za restauraciju zaista najvažnijih objekata koji su prošli stručnu, organološku valorizaciju.

Načela izrade liste prioriteta najvažnijih orgulja i pozitivna u Republici Hrvatskoj

Da bi se sastavila lista prioriteta za zaštitne radove koji bi doista na duži rok povećali vjerojatnost očuvanja instrumenata svih tipova, stilova i graditeljskih škola, predlaže se u raznim dijelovima Republike Hrvatske kao važne istaknuti po nekoliko djela istoga tipa, stila, graditeljske škole ili pojedinačnoga graditelja. Budući da su nam u većini slučajeva graditelji poznati, moguće je na području svake biskupije u kojoj pojedini majstor ima veći broj djela kao važne istaknuti nekoliko njegovih radova prema sljedećim četirima parametrima: a) prvi rad, b) zadnji rad, c) najvažniji rad, d) instrument s nekom važnom konstrukcijskom posebnosti. Takvim odabirom instrumenata može se za budućnost očuvati materijalni dokaz stručnog i umjetničkog razvoja pojedinog majstora ili tvrtke. Izabrana glazbala također moraju udovoljavati prije naznačenim organološkim elementima za spomeničku valorizaciju. Svi instrumenti sagrađeni u 17. i 18. stoljeću, dakle u doba baroka i rokoka, uvršteni su u ovu listu prioriteta za zaštitne radove. Njih i nije tako mnogo, a značajan je broj već bio obuhvaćen restauratorskim i rekonstrukcijskim radovima, ili barem nužnim popravkom, odnosno konzerviranjem. Instrumenti uvršteni na ovdje predloženu listu prioriteta najvažnijih orgulja i pozitivna u Republici Hrvatskoj trebali bi biti upisani u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske. One koji to još nisu treba u što kraćem roku upisati u Registar. Svi ti instrumenti trebali bi biti izuzeti od mogućeg otuđenja ili pregradnje. Na njima bi se smjeli izvoditi samo radovi konzerviranja, popravaka, restauracije i rekonstrukcije.

Kao podloga za sastavljanje liste poslužila je vlasnička struktura spomeničkog fonda orgulja i pozitivna. Gotovo su svi instrumenti u vlasništvu Rimokatoličke Crkve, pa se popis koji slijedi bazira na teritorijalnom ustroju biskupija u Hrvatskoj. Onaj mali dio fonda glazbala koja pripadaju drugim konfesijama (evangeličkoj, kalvinskoj) ili su u vlasništvu državnih institucija (koncertne dvorane, muzeji) također je obuhvaćen ovim prijedlogom. Popis predloženih instrumenata po biskupijama obuhvaća djela graditelja čiji su instrumenti zabilježeni službenim obilascima orgulja provedenim 1972-1975. te 2002-2011. godine u organizaciji Ministarstva kulture Republike Hrvatske, kao i osobnim obilascima terena autora ovoga teksta. Nekolicinu instrumenata prvi je put evidentirao organolog Marko Đurakić, povjerenik za orgulje Bjelovarsko-križevačke biskupije. Novoevidentirani instrumenti uključeni su u ovu listu prioriteta. Orgulje u vlasništvu redovničkih zajednica obuhvaćene su u okviru biskupije na teritoriju koje se nalazi redovnička crkva.

Važno je napomenuti da će pozorni čitatelj vjerojatno otkriti da poneki lokalitet ne pripada ponekoj biskupiji kako je navedeno u ovom popisu. Do takvih pogrešaka došlo je zbog nepoklapanja teritorijalnog ustroja Republike Hrvatske i teritorijalnog ustroja Rimokatoličke Crkve u Republici Hrvatskoj. Najveća je vjero-

jatnost pogreške u graničnim područjima Požeške biskupije i Gospićko-senjske biskupije, dakle u biskupijama koje su nastale poslije 1990. godine.

Podatci u listi prioriteta upisivali su se sljedećim redoslijedom:

1. područje biskupije (abecednim redom)
2. prezime i ime graditelja (abecednim redom unutar područja biskupije)
3. naziv mjesta
4. lokalitet (naziv crkve ili institucije u kojoj se instrument nalazi)
5. tip instrumenta
6. vrijeme gradnje instrumenta
7. argumentacija za uvrštenje u listu prioriteta.

Lista prioriteta

BJELOVARSKO-KRIŽEVAČKA BISKUPIJA

Brandl, Josip

Gornja Rijeka, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1908, prvi rad u biskupiji

Veliki Bisag, župna crkva svete Marije Magdalene, orgulje, 1913, posljednji rad u biskupiji

Erhatic, tvrtka

Preseka, župna crkva svetoga Petra Apostola, orgulje, 1903, prvi rad u biskupiji

Carevdar, župna crkva svete Barbare, orgulje, 1905, najvažniji rad u biskupiji

Kalnik, župna crkva svetoga Brcka, orgulje, 1908, posljednji rad u biskupiji

Heferer, Ferdinand

Nevinac, župna crkva svete Katarine, orgulje, 1891, prvi rad u biskupiji

Sveti Ivan Zelina, župna crkva svetog Ivana Krstitelja, orgulje, 1898, najvažniji rad u biskupiji

Rakovec, župna crkva svetoga Jurja, orgulje, 1906, jedine majstorove orgulje u Hrvatskoj s pneumatskim registarskim i mehaničkim svirnim prijenosom

Heferer, Michael

Gornji Draganec, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, 1877, prvi rad u biskupiji

Gradec, župna crkva Ranjenog Isusa, orgulje, 1880, najvažniji rad u biskupiji

Hencke/Pfliegler

Čazma, župna crkva svete Marije Magdalene, orgulje, 1767, jedine u Hrvatskoj

Holub, Vaclav (Vjenceslav)

Erdovec, kapela svete Katarine, orgulje, oko 1912, prvi rad u biskupiji

Lovrečka Varoš, župna crkva svetoga Lovre, orgulje, 1913, posljednji rad u biskupiji

Jäger, Cirijak

Nova Rača, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, oko 1753, jedini rad u Hrvatskoj

Jeremitz, Matija

Dropkovec, kapela svetoga Franje Ksaverskog, orgulje, 1833, jedini rad u biskupiji

Majdak, Milan

Bedenica, župna crkva Svih Svetih, orgulje, 1929, prvi rad u biskupiji

Cirkvena, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, 1940, najvažnije u biskupiji

Mólzer, Antonin

Grubišno Polje, župna crkva svetoga Josipa, orgulje, 1905, prvi rad u biskupiji

Ivanska, župna crkva svetog Ivana, orgulje, 1911, najvažniji rad u biskupiji

Samarica, župna crkva svete Katarine, orgulje, 1913, posljednji rad

nepoznat

Apatovac, kapela svetoga Petra, pozitiv, 1717.¹²

Kalinje Vrtače, kapela Svetoga Duha, pozitiv, prije 1726.¹³

Komin, kapela Sveta Tri Kralja, orgulje, prije 1750.

Veliki Grđevac, župna crkva Svetoga Duha, orgulje, prije 1835.

Šandrovac, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, prije 1850.

Otonič, Simon

Hrašćina, župna crkva svetog Nikole, orgulje, 1779, prvi rad u biskupiji

Otonič, Josip

Gornja Petrička, kapela svetog Petra, orgulje, 1800, prvi rad u biskupiji

Veliko Trojstvo, župna crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1802, posljednji rad u biskupiji

Papa, Josip ml.

Glogovnica, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1873, najvažniji majstorov rad u biskupiji

Petter, Ignatz

Gušćerovec, kapela svetog Antuna Padovanskog, pozitiv, 1832, jedini rad u biskupiji

Pumpp, Paul

Ciglana, župna crkva svetih Šimuna i Tadeja, pozitiv s pedalom, 1842, jedini majstorov rad u biskupiji

Rieger, Gebrüder

Križevci, konkatedrala Svetoga Križa, orgulje, 1895, prvi instrument tvrtke u biskupiji, sagrađen za sinagogu u Križevcima

¹² Godinu gradnje instrumenta našao je Marko Đurakić.

¹³ Godinu gradnje instrumenta našao je Marko Đurakić.

Sveta Helena, kapela svete Helene, orgulje, 1899, jedine Riegerove orgulje bez pedala u Hrvatskoj

Rovišće, župna crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1902, konstrukcijska posebnost
Scholz, Anton

Trema Pintići, kapela svete Julijane, pozitiv, oko 1780, jedini rad u biskupiji
Seibler, Franz

Garešnica, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, 1843, jedini Seiblerov sačuvani rad u Hrvatskoj

Smolle, Ivan

Gornje Psarjevo, kapela svetog Jurja, pozitiv, 1886, jedini sačuvani u biskupiji i jedini pouzdano atribuirani majstorov rad u Hrvatskoj

Šimenc, Antun

Kaniška Iva, župna crkva svetoga Jurja i Srca Marijina, orgulje, 1860, prvi rad u biskupiji

Visoko, župna crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1871, posljednji i najvažniji rad u biskupiji

Žuvić, Adam

Bojana, kapela svetoga Franje Ksaverskog, orgulje, 1829, jedini pouzdano atribuirani rad Adama Žuvića

DUBROVAČKA BISKUPIJA

Bazzani, Pietro e nipote

Korčula, crkva sv. Marka, 1883, najvažniji rad u biskupiji

Smokvica, župna crkva Očišćenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1883, tipološka posebnost, jedini takav rad u biskupiji

Vela Luka, župna crkva sv. Josipa, orgulje, 1889, posljednji instrument radionice na području biskupije

Brandl, Josip

Cavtat, c. sv. Nikole, orgulje, 1938, jedine Brandlove orgulje u biskupiji

Faullend-Heferer, Ivan

Blato, župna crkva Svih Svetih, orgulje, jedine majstorove orgulje u biskupiji

Mayer Orgelbau

Korčula, crkva svetog Nikole, orgulje, 1914, jedine nepregrađene orgulje te tvrtke u biskupiji

nepoznat

Čilipi, župna crkva svetog Nikole, orgulje, 17. stoljeće

Lopud, crkva Gospe od Šunja, orgulje, 16/17. stoljeće

Rieger, Gebrüder

Kuna, crkva Gospe od Loreta, 19. stoljeće, prve orgulje te tvrtke u biskupiji

Dubrovnik, crkva svetog Frane, orgulje, kućište 1690, instrument nastao pregradnjama i povećavanjima, važan zbog prisutnih povijesnih slojeva

Tonolli, Tito

Dubrovnik, crkva svetog Ignacija, orgulje, 1881, prve orgulje graditelja u biskupiji

Orebić, župna crkva Pomoćnice Kršćana, orgulje, 1884, zadnje orgulje graditelja u biskupiji

ĐAKOVAČKA BISKUPIJA Angster, Jozsef

Valpovo, kapela u dvorcu, orgulje, 1876, najvažniji Angsterov instrument u Hrvatskoj

Karanac, župna crkva svetog Donata Biskupa, orgulje, 1924.

Koška, župna crkva svetih Petra i Pavla, pozitiv, oko 1902, konstrukcijska posebnost

Torjanci, župna crkva Rođenja Marijina, orgulje, 1906, konstrukcijska posebnost

Aurum

Osijek, župna crkva Preslavnog Imena Marijina, pozitiv, 1674, jedini, ujedno i najstariji instrument u Đakovačkoj biskupiji

Biebert, Jozsef

Popovac, ž.c. sv. Josipa, orgulje, oko 1880, jedini rad u biskupiji

Brandl, Josip

Šarengrad, župna crkva svetih Petra i Pavla, orgulje, 1906, jedine Brandlove orgulje u biskupiji

Fabing, Andrija

Đakovo, župna crkva Svih Svetih, orgulje, 1850, najstariji sačuvani instrument A. Fabinga

Vrbica, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, 1865, posljednji graditelj instrument

Gorjani, župna crkva svetog Jakova Apostola, orgulje, 1861, najvažniji graditelj instrument

Fabing, Lovro Lorenz

Sikirevci, župna crkva svetog Nikole, orgulje, 1889, najvažniji instrument

Retkovci, župna crkva Imena Marijina, orgulje, 1896, posljednji rad graditelja

Fabing, Ferdo Karlo

Rokovci, župna crkva svetoga Roka, orgulje, 1904, prvi rad u biskupiji

Veliškovci, župna crkva svetoga Roka, orgulje, oko 1906, posljednji rad graditelja

Fischer, Caspar

Valpovo, župna crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije, orgulje, 1805, jedini sačuvani rad

Focht, Franjo

Vinkovci, župna crkva svetih Euzebija i Poliona, orgulje, oko 1850, prvi rad u Hrvatskoj

Donji Miholjac, župna crkva svetog Mihaela, orgulje, 1852, najvažniji majstоров rad u biskupiji

Drenje, župna crkva svetog Mihovila Arkandela, orgulje, 19. stoljeće, konstrukcijska posebnost

Heferer, Ferdinand

Županja, župna crkva Uzvišenja Svetog Križa, orgulje, 1897, prvi majstоров rad u biskupiji

Piškorevci, župna crkva Preobraženja Kristova, orgulje, 1915, posljednji rad u biskupiji

Osijek, crkva Uzvišenja Svetoga Križa (u Tvrđi), orgulje, 1908, najvažniji rad u biskupiji

Holub, Vaclav (Vjenceslav)

Slakovci, župna crkva svete Ane, orgulje, 1920, jedini rad na području Đakovačke biskupije

Jenko, Franc

Đakovo, katedrala svetoga Petra, orgulje, 1936, najveće Jenkove orgulje, najvažniji njegov instrument u Hrvatskoj

Osijek, župna crkva Preslavnog Imena Marijina, orgulje, 1949, posljednji Jenkov rad u biskupiji

Osijek, župna crkva svetoga Mihaela, orgulje, 1937, posebnost čini preuzeti sloj prijašnjih orgulja C. Fischera

Kalman, Bingold

Branjina, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, 1900, jedini rad u Hrvatskoj

Kesz, Ernő

Luč, župna crkva svete Magdalene, orgulje, 1898, jedini rad u Hrvatskoj

Lehner, Ignaz (?)

Ilok, župna crkva svetog Ivana Kapistrana, orgulje, 1837, jedine majstоровe orgulje u biskupiji s preuzetim slojem iz 18. stoljeća

Majdak, Milan

Đakovo, crkva svetoga Josipa, orgulje, 1942, najvažnije orgulje M. Majdaka, jedini njegov rad u biskupiji

Mauracher, Hans

Osijek, konkatedrala svetih Petra i Pavla, orgulje, 1933, jedini rad u biskupiji, najvažniji Mauracherov rad u Hrvatskoj, instrument je prepoznatljivo kulturno dobro i u međunarodnim okvirima¹⁴

¹⁴ U trenutku predaje ovoga teksta u tisak slovenska tvrtka Orglarstvo Škrabl iz Rogaške Slatine izvodi radove na ovim orguljama. Ako se tom prilikom odstrane izvorne zračnice s čunjčićima i postave nove s kliznicama, Mauracherove orgulje gube svojstva kulturnog dobra i treba ih izbrisati iz Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske. Jedini ispravan i međunarodno prihvatljiv restauratorski postupak bio bi rekonstrukcija oštećenih izvornih zračnica s čunjčićima.

nepoznat

Lacići, župna crkva svetoga Karla Boromejskoga, pozitiv, 18. st.

Ladimirevci, kapela svetoga Petra, orgulje, 18. st.

Odvorci, župna crkva svetih Filipa i Jakova Apostola, pozitiv, 18/19. st., konstrukcijska posebnost s lomljenim gornjim tipakama, jedini u Hrvatskoj

Peržina, Anton

Komletinci, župna crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije, orgulje, 1946, jedini rad u biskupiji

Pumpp, Paul

Ivankovo, župna crkva svetog Ivana Krstitelja, orgulje, 1860, jedini rad u biskupiji

Rastija, Marko

Osijek, župna crkva svetog Josipa Radnika, orgulje, 1976, jedini rad u biskupiji

Titz, Peter

Nuštar, župna crkva Duha Svetoga, orgulje, 1863, jedine majstorove orgulje u Hrvatskoj

Tuček, Jan

Dalj, župna crkva svetog Josipa, orgulje, 1912, jedini rad u biskupiji

GOSPIĆKO-SENJSKA BISKUPIJA Angster, Jozef

Brinje, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 19. stoljeće, jedini rad u biskupiji

Dobnik, Sebastijan

Klanac, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1907, jedini rad u biskupiji

Dobnik, Juraj

Senj, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1943, jedini rad u biskupiji

Heferer, Ferdinand

Ogulin, župna crkva Svetoga Križa, orgulje, 1901, najznačajniji rad u biskupiji, konstrukcijska posebnost: patentirana pedalna zračnica

Oštarije, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1896, prvi rad u biskupiji

nepoznat

Karlobag, župna crkva svetoga Karla Boromejskoga, orgulje, 19. stoljeće

HVARSKA BISKUPIJA**Bazzani, Jacobi et filiorum**¹⁵

Povlja, župna crkva Ivana Krstitelja, orgulje, 1838, jedini rad u biskupiji

Bazzani, Pietro e nepote

Ložišća, župna crkva Ivana i Pavla, orgulje, 1881, jedini sačuvani rad u biskupiji

Callido, Antonio e Agostino

Milna, župna crkva Blažene Gospe od Blagovijesti, orgulje, 1820, jedini rad u biskupiji

Dacci, Francesco

Donji Humac, župna crkva svetih Fabijana i Sebastijana, orgulje, 1775, jedini rad u biskupiji

Del Chiaro, Ettore

Pustinja Blaca, c. sv. Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, oko 1884, jedini rad u biskupiji

Gennari, L.

Supetar, župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1898, jedini rad u biskupiji

Hopferwieser, Konrad

Dol (Brač), župna crkva Očišćenja Blažene Djevice Marije, orgulje, kraj 19. stoljeća, jedini rad u biskupiji

Jenko, Franc

Sumartin, župna crkva svetoga Martina, orgulje, 1964, jedini rad u biskupiji

Kilarević S. / Girardi G.

Komiža, crkva Gospe Gusarice, orgulje, 1670, jedini rad u biskupiji

Moscatelli, Gaetano

Pučišća, župna crkva Jeronima, orgulje, 1793, prvi rad u biskupiji

Sutivan, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1795, najznačajniji rad Gaetana Moscatellija u biskupiji

Nakić, Petar

Nerežišća, župna crkva Gospe Karmelske, orgulje, 1753, jedini sačuvani rad u biskupiji

nepoznat

Vis, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, poslije 1780.

Bol, župna crkva svetog Ivana Krstitelja, orgulje, 19. stoljeće, mletačko-dalmatinski tip

Rieger, Gebrüder

Stari Grad, župna crkva svetoga Stjepana Muč., orgulje, oko 1910, najznačajniji rad u biskupiji

Vanicky, Jos.

Vis-Privo, crkva svete Jere, orgulje, 1893, najznačajniji rad u biskupiji

¹⁵ Kako je naznačeno na naljepnici na instrumentu.

KRČKA BISKUPIJA*Callido, Antonio*

Cres, župna crkva Marije Velike, orgulje, 1826, jedini rad u biskupiji

Callido, Gaetano

Krk, katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1815. (građene 1808), posljednji rad u biskupiji

Veli Lošinj, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1782.

Veli Lošinj, crkva svetog Antuna Opata, orgulje, 1782.

Mali Lošinj, župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1781, prvi rad u biskupiji, tipološka posebnost: jedine izvorno sačuvane dvostruke orgulje mletačko-dalmatinske škole gradnje u Hrvatskoj

Dacci, Francesco

Cres, crkva svetoga Petra, orgulje, 1777, jedini rad u biskupiji

Dernič, Anton

Sveti Vid, župna crkva svetoga Mihovila, orgulje, 1913, tipološka posebnost: orgulje – svirni automat

Kaufmann, F.

Krk, crkva Gospe od Zdravlja, orgulje, 1912, jedini rad u biskupiji

Nakić, Petar

Rab, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, oko 1756, jedini rad u biskupiji

nepoznat

Rab, crkva svetog Andrije, orgulje, 1767.

Beli, župna crkva svete Marije od Očišćenja, orgulje, 20. stoljeće

Rab, kapela svete Justine, orgulje, oko 1700.

Petr, Emanuel Štěpán

Cres, crkva svetog Frane, orgulje, 1904, jedini rad u Hrvatskoj

Zanfretta, Gaetano et figli

Krk, crkva svetoga Franje Asiškog, orgulje, 1899, jedini rad u biskupiji

Zupan, braća

Omišalj, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1895, prvi rad u biskupiji

Dobrinj, župna crkva svetoga Stjepana, orgulje, 1907, posljednji rad u biskupiji

POREČKO-PULSKA BISKUPIJA*Amigazzi, Gaetano*

Lovrečica, župna crkva svetoga Lovre, orgulje, 1733, jedini rad u Hrvatskoj

Barbini, Antonio

Rovinj, župna crkva svete Eufemije, orgulje, 1754, jedini Barbinijev rad u Hrvatskoj i jedine F-orgulje u Hrvatskoj

Benz, Giorgio

Novigrad, župna crkva svete Pelagije, orgulje, 1937, jedini rad u Hrvatskoj
Callido, Gaetano

Buzet, župna crkva svetoga Servola Mučenika, orgulje, 1787, prvi rad u biskupiji
Motovun, župna crkva svetoga Stjepana, orgulje, 1797, zadnji rad u biskupiji
Buje, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1791, najvažniji rad u biskupiji

Cetti, Andrea

Tar, župna crkva Martina, orgulje, 1866, jedini rad u Hrvatskoj, iako ne i izvorno njegov

Dacci, Francesco

Umag, župna crkva svetoga Pelegrina, orgulje, 1776, jedini rad u biskupiji

De Beni, Carlo

Labinci, župna crkva svetog Ivana, orgulje, 17. stoljeće, jedini rad u Hrvatskoj
De Corte, Pietro

Fažana, župna crkva svetih Kuzme i Damjana, orgulje, 1858, jedini rad u Hrvatskoj

De Lorenzi, Giovanni Battista

Vižinada, župna crkva svetoga Jeronima, orgulje, 1870, najvažniji rad u biskupiji

Eisl, Joanes Georgius

Sveti Petar u Šumi, župna crkva svetih Petra i Pavla, orgulje, oko 1770, jedini rad u biskupiji

Girardi, Giuseppe

Barban, župna crkva svetoga Nikole, orgulje, 1844, najvažniji rad u biskupiji
Grožnjan, župna crkva svetoga Vida i Modesta, orgulje, 1846, posljednji rad u biskupiji

Jenko, Franc

Pula, crkva svetog Ante, orgulje, 1961, jedini rad u biskupiji

Kaufmann, Johann

Svetvinčenat, župna crkva svetoga Vinka, orgulje, 1912, jedini rad u biskupiji

Malvestio, Domenico

Dajla, župna crkva svetoga Benedikta, orgulje, 1910, jedini rad u biskupiji

Nakić, Petar

Sveti Lovreč Pazenatički, župna crkva svetoga Martina, orgulje, 1735, upitno autorstvo, jedini rad u biskupiji

nepoznat

Draguč, župna crkva Svetoga Križa, orgulje, 18. stoljeće
Galižana, župna crkva svetoga Roka, orgulje, 18. stoljeće

Piaggi, Giovanni Battista

Završje, župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1740, jedini rad u biskupiji

Tonolli, Giovanni

Tinjan, župna crkva svetih Šimuna i Tadeja, orgulje, 1868, najvažniji rad u biskupiji

Tuček, Jan

Kringa, župna crkva svetog Petra i Pavla, orgulje, 1912, najvažniji rad u biskupiji

Ullmann, Josef

Rovinj, crkva svete Pelagije (u bolnici), orgulje, 1914, jedini rad u Hrvatskoj

Vegezzi Bossi, Carlo

Pazin, župna crkva svetoga Nikole, orgulje, 1901, prvi rad u biskupiji

Poreč, crkva Gospe od Anđela, orgulje, 1924, posljednji rad u biskupiji

Zanin, Francesco

Vodnjan, župna crkva svetoga Blaža, orgulje, 1926, prvi rad u biskupiji

Bale, župna crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1939, posljednji rad u biskupiji

Zupan, braća

Roč, župna crkva svetoga Bartolomeja, orgulje, 1907, najvažniji rad u biskupiji

POŽEŠKA BISKUPIJA**Brandl, Josip**

Staro Petrovo Selo, župna crkva svetog Antuna Padovanskog, orgulje, 1901, prvi rad u biskupiji

Gaj Pakrački, župna crkva svete Katarine, orgulje, 1923, zadnji rad u biskupiji

Čadjavica, župna crkva svetoga Petra, orgulje, 1906, najvažniji rad u biskupiji

Fabing, Ferdo Karlo

Kutjevo, župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1897, prvi i najznačajniji rad u biskupiji

Focht, Franjo

Feričanci, župna crkva Svetoga Duha, orgulje, 1860, prvi rad u biskupiji

Suhopolje, župna crkva svete Terezije Avilske, orgulje, 1860, najznačajniji rad u biskupiji

Heferer, Ferdinand

Bokšić, župna crkva svetoga Petra, orgulje, 1893, prvi rad u biskupiji

Sopje, župna crkva svete Marije Magdalene, orgulje, 1915, posljednji rad u biskupiji

Pakrac, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1903, najznačajniji rad u biskupiji

Požega, crkva svetoga Lovre, orgulje, 1897, najuspjeliji rad u biskupiji

Heferer, Michael

Požeške Sesvete, župna crkva Svih Svetih, orgulje, 1883, prvi rad u biskupiji
Holub, Vaclav (Vjenceslav)

Daruvar, župna crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1925, posljednji rad u biskupiji

Požega, crkva Svetoga Duha (franj.), orgulje, 1916, najznačajniji Holubov rad u biskupiji

Hubman/Holub,

Davor, župna crkva Blažene Djevice Marije i svetoga Jurja, orgulje, 1925, važan instrument zbog Hubmanova sloja

Jenko, Franc

Slatina, župna crkva svetoga Josipa, orgulje, 1941, najvažniji izvorno sačuvani Jenkov instrument u biskupiji

Lesnik F. / Kesz, E.

Orubica, župna crkva svetog Ilije Proroka, orgulje, 1870, jedini rad u biskupiji

Majdak, Milan

Antunovac, kapela Srca Isusova, orgulje, 1937, jedine Majdakove orgulje u biskupiji

Mauracher, Hans

Nova Gradiška, župna crkva svetoga Stjepana Kralja, orgulje, 1929, jedine orgulje Maurachera u biskupiji, važne i zbog ustroja pozitiva preuzetog od orgulja Johanna (Ivana) Pumpa iz 1850. godine

Mólzer, Antonin

Nova Bukovica, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1906, najvažniji rad u biskupiji

nepoznat

Našice, crkva svetog Antuna Padovanskog, orgulje, 1766.

Lipovljani, župna crkva svetog Ilije, orgulje, 1785.

Pumpp, Johann (Ivan)

Nova Gradiška, crkva svete Terezije, orgulje, 1850, jedine orgulje J. Pumpa u Hrvatskoj

Pumpp, Paul (Pavao)

Krapje, župna crkva Antuna Padovanskog, orgulje, 1830, jedini rad u biskupiji

Rieger, Gebriüder

Virovitica, župna crkva svetoga Roka, orgulje, 1900, najznačajniji rad u biskupiji

Stari Gradac, župna crkva svetoga Petra, orgulje, 1914, zadnji rad u biskupiji

Tuček, Jan

Cernik, župna crkva svetoga Petra, orgulje, 1909, najvažniji rad u biskupiji

Zdenci, kapela svetoga Mihaela, orgulje, 1906, prvi rad u biskupiji

RIJEČKA NADBISKUPIJA***Bazzani, Jacobi et filiorum***

Bakar, crkva Blažene Djevice Marije, orgulje, 1855, jedini rad u biskupiji

Brandl, Josip

Delnice, župna crkva svetog Ivana Krstitelja, orgulje, 1908, jedini rad u biskupiji

Callido, Gaetano

Bakar, župna crkva svetog Andrije, orgulje, 18. st., jedini rad u biskupiji

Dobnik, Sebastijan

Turke, župna crkva Svetoga Križa, orgulje, oko 1907, prvi rad u biskupiji

Drivenik, župna crkva svetoga Dujma, orgulje, prije 1910, najvažniji rad u biskupiji

Erhatic, Viktor

Kraljevica, župna crkva svetoga Nikole, orgulje, oko 1910, jedini i najvažniji rad u biskupiji

Goršič, Franc

Prezid, župna crkva svetoga Vida, orgulje, 1885, jedini rad u biskupiji

Hammond, tvrtka

Kastav, župna crkva svete Jelene, orgulje, prve elektroničke orgulje u Hrvatskoj¹⁶

Heferer, Ferdinand

Ravna Gora, župna crkva svete Terezije, orgulje, 1908, najvažniji rad u biskupiji

Holub, Vaclav

Crikvenica, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1916, jedini rad u biskupiji¹⁷

Jenko, Franc

Rijeka, župna crkva Gospe Lurdske, orgulje, 1953, najvažniji rad u biskupiji

Lingiardi, Fratelli

Rijeka, župna crkva svetoga Jeronima, orgulje, 1856, jedini rad u biskupiji, konstrukcijska posebnost (springlade)

Malahovsky, Andrej Ferdinand

Praputnjak, župna crkva svetoga Josipa, orgulje, oko 1870, najvažniji rad u biskupiji

Mandlin, Janez

Čabar, župna crkva Antuna Padovanskog, orgulje, 1864, jedini rad u biskupiji

¹⁶ Evidentirano 1973. godine. Možda više ne postoji.

¹⁷ Prema Marku Đurakiću to bi imao biti instrument Antuna Šimenza sagrađen oko 1860. godine. Moguće je da je Holub samo popravljao orgulje. Autorstvo će se pouzdanije utvrditi kada instrument bude rastavljen.

nepoznat

Belgrad, kapela Gospe Snježne, orgulje, 18. st.

Kastav, župna crkva svete Jelene, orgulje, oko 1830, (mogući sloj glazbenog ustroja Carla Hessea)

Peržina, Anton

Križišće, župna crkva Presvetog Srca Isusova, orgulje, 1940, jedini rad u biskupiji

Rumpel, Peter

Mošćenice, župna crkva svetog Andrije, orgulje, 1847, jedini rad u biskupiji

Šalat, Dragutin

Fužine, župna crkva svetog Antuna Padovanskog, orgulje, 19. stoljeće, jedini rad u biskupiji

Tamburini, Giovanni

Rijeka, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, poč. 20. stoljeća, jedini rad u biskupiji

Tuček, Jan

Hreljin, župna crkva svetog Jurja, orgulje, 1870, najvažniji rad u biskupiji

Zupan, braća

Veprinac, župna crkva svetoga Marka, orgulje, 1877, prvi rad u biskupiji

Volosko, župna crkva svete Ane, orgulje, 1910, zadnji rad u biskupiji

SISAČKA BISKUPIJA**Brandl, Josip**

Oborovo, župna crkva svetih Jurja i Jakova, orgulje, 1908, najvažniji rad u biskupiji

Posavski Bregi, župna crkva svetoga Maksimilijana, orgulje, 1915, posljednji rad u biskupiji

Eisl, J. G.

Donja Kupčina, župna crkva svete Marije Magdalene, 1759, jedini rad u biskupiji

Erhatic, Josip i sin

Ilova, kapela Srca Marijina, orgulje, 1906, prve Erhaticeve orgulje s pneumatskom registarskom i svirnom trakturom, prvi rad u biskupiji

Gušće, župna crkva svetog Nikole, orgulje, 1908, najvažniji rad tvrtke Erhatic u Hrvatskoj

Faullend-Heferer, August

Petrinja, župna crkva svetoga Lovre, orgulje, 1936/2016, dislocirani glazbeni ustroj orgulja iz župne crkve sv. Marka u Zagrebu

Heferer, Michael

Veleševac, župna crkva Petra Apostola, orgulje, 1874, prvi rad u biskupiji i ujedno najstariji sačuvani veći instrument u Hrvatskoj

Martinska Ves, župna crkva svetoga Martina, orgulje, 1881, posljednji rad u biskupiji

Mölzer, Anton

Ivanić Grad, župna crkva svetoga Petra, orgulje, 1909, jedini rad u nadbiskupiji

nepoznat

Kutina, župna crkva Majke Božje Snježne, orgulje, oko 1777.

Pumpp, Paul

Kloštar Ivanić, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1834, najvažniji rad u Hrvatskoj

Šimenc, Antun

Voloder, župna crkva svetog Antuna Padovanskog, orgulje, 1863, jedini rad u biskupiji, ujedno najvažniji Šimencov rad u Hrvatskoj

Toplek/Tassner,

Osekovo, župna crkva svete Ane, orgulje, 1784, jedini rad u Hrvatskoj

SPLITSKO-MAKARSKA NADBISKUPIJA

Brandl, Josip

Split, crkva svetoga Frane, orgulje, 1931, prvi rad u nadbiskupiji

Split-Lučac, župna crkva Gospe od Ružarija, orgulje, 1936, posljednji rad u nadbiskupiji

Callido, Antonio e Agostino

Živogošće, crkva Svetoga Križa, orgulje, 1824, jedini rad u nadbiskupiji

Callido, Gaetano

Čiovo, crkva svetoga Jakoba, orgulje, 1805, jedini rad u nadbiskupiji

De Lorenzi, Giovanni Battista

Seget Donji, župna crkva Gospe od Ružarija, orgulje, 1856, prvi rad u nadbiskupiji

Kaštel Lukšić, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1881, posljednji rad u nadbiskupiji

Heferer, Ferdinand

Trogir, crkva svetoga Dominika, orgulje, 1902, prvi rad u nadbiskupiji

Solin, župna crkva Gospe od Otoka, orgulje, 1913, zadnji rad u nadbiskupiji

Faullend-Heferer, Ivan

Dicmo, župna crkva svetoga Jakova Apostola, orgulje, 1998, najznačajniji rad u nadbiskupiji

Jenko, Franc

Sinj, župna crkva Čudotvorne Gospe Sinjske, orgulje, 1958, prvi rad u nadbiskupiji

Split, župna crkva Gospe od Pojišana, orgulje, 1966, zadnji rad u nadbiskupiji

Jenko, Anton

Makarska, župna crkva svetoga Marka, orgulje, 1970, najvažniji rad u nadbiskupiji

Kauffmann, Orgelbau

Split, župna crkva Gospe od Zdravlja, orgulje, 1961, jedini rad u nadbiskupiji

Majdak, Milan

Trogir, župna crkva svetoga Lovre, orgulje, 1940, povećane orgulja Callida, važan rad u nadbiskupiji

Moscatelli, Gaetano

Omiš, župna crkva svetoga Mihovila, orgulje, 1792, jedini rad u nadbiskupiji

Nakić, Petar

Split, crkva svete Klare, orgulje, 18. st., jedini sačuvani rad u nadbiskupiji

Rieger, Gebrüder

Imotski, župna crkva svetoga Franje, orgulje, 1907, najvažniji rad u nadbiskupiji

Tuček, Jan

Kaštel Kambelovac, župna crkva svetoga Mihovila, orgulje, 1914, jedini rad u nadbiskupiji

Zanfretta, Gaetano.

Trogir, crkva svetoga Petra, orgulje, 1899, jedini rad u nadbiskupiji

ŠIBENSKA BISKUPIJA Dacci, Francesco

Brištane (Visovac), crkva Gospe od Milosti, orgulje, prije 1773.

Skradin, župna crkva Pohođenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 18. stoljeće

Giacobbi, braća

Šibenik, crkva Blažene Djevice Marije (Nova crkva), orgulje, 1859, jedini rad u biskupiji

Faullend-Heferer, Ivan

Šibenik, crkva svetoga Frane, orgulje, 1967, najbolji rad radionice

Jenko, Franc

Primošten, župna crkva svetoga Jurja Muč., orgulje, 1941, prvi rad u biskupiji

Lupini, Nikola

Šibenik, crkva Svetoga Duha, orgulje, 1640, najstarije orgulje u Hrvatskoj

Majdak, Milan

Zlarin, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1938, jedine Majdakove orgulje u biskupiji

Mayer, Gebrüder

Rogoznica, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1908, najznačajniji rad u biskupiji

Moscatelli, Gaetano

Šibenik, crkva svetoga Dominika, orgulje, 1818, zadnji rad radionice hrvatskog orguljara Gaetana Moscatellija

Nakić, Petar

Šibenik, crkva svetoga Frane, orgulje, 1762, jedini Nakićev rad u biskupiji i najvažniji u Hrvatskoj

nepoznat

Šibenik, crkva svete Luce, orgulje, oko 1700.

Šibenik, župna crkva Svetoga Križa, orgulje, prije 1776.

Tisno, župna crkva Svetoga Duha, orgulje, 18. stoljeće

Zupan, braća

Drniš, župna crkva Gospe od Ružarija, orgulje, oko 1898, najznačajniji rad u biskupiji

VARAŽDINSKA BISKUPIJA

Angster, Jozef

Goričan, župna crkva svetoga Leonarda, orgulje, oko 1888, prvi rad u biskupiji

Kotoriba, župna crkva Sedam Žalosti Blažene Djevice Marije, orgulje, 1902, posljednji rad u biskupiji

Prelog, župna crkva svetoga Jakoba, orgulje, 1896, najvažniji rad u biskupiji

Dobnik, Sebastijan

Natkrižovljan, župna crkva svete Barbare, orgulje, 1891, jedini rad u biskupiji

Ebner, Leonhardt

Sveta Marija u Međimurju, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1869, jedini, ujedno najvažniji rad u biskupiji

Freundt, J. G.

Lepoglava, župna crkva Bezgrešnog Začeca Blažene Djevice Marije, orgulje, 1649, jedini rad u Hrvatskoj

Geissler, Carl (Dragutin)

Varaždin, crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1860, jedini rad u Hrvatskoj

Goršič, Franc

Čakovec, župna crkva svetog Antuna Padovanskog, orgulje, glazbeni ustroj rabljenih orgulja nabavljenih u Grazu, posebno pedantne konstrukcije zračnica i minuciozne izrade

Faullend-Heferer, August

Legrad, župna crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1933, jedini majstorov rad u biskupiji

Heferer, Ferdinand

Križovljan, župna crkva Uzvišenja Svetog Križa, orgulje, 1888, prvi rad u biskupiji

Bartolovec, župna crkva svetoga Bartola, orgulje, 1921, posljednji rad u biskupiji

Gola, župna crkva Sveta Tri Kralja, orgulje, 1892, najvažniji rad u biskupiji

Heferer, Michael

Ivanec, župna crkva svete Marije Magdalene, orgulje, 1887, posljednji opus Michaela Heferera

Hesse, Carl

Veliki Bukovec, župna crkva svetog Franje Asiškog, orgulje, 1855, jedini izvorno očuvani rad, spomenik međunarodne kategorije

Janeček, Joanes Franciscus

Purga Lepoglavska, kapela svetoga Jurja, orgulje, 1755, jedini rad u biskupiji

Krainc, Mihael

Kuzminec, župna crkva svetih Kuzme i Damjana, orgulje, 1877, najvažniji majstorov rad u biskupiji

Moscatelli, Gaetano

Bednja, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1812, jedini sačuvani rad u biskupiji

nepoznat

Varaždin, župna crkva svetog Florijana, orgulje, 1658.

Zlogonje, kapela svetoga Florijana, pozitiv, 17. st.

Žarovnica, kapela Majke Božje Snježne, orgulje, oko 1750.

Donja Višnjica, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, 1754.

Vratišinec, župna crkva Uzvišenja Svetog Križa, orgulje, 1771.

Oštrice, župna crkva svetih Fabijana i Sebastijana, orgulje, oko 1840.¹⁸

Otonič, Josip

Hrastovljan, kapela svetoga Benedikta, orgulje bez pedala, 1802, tipološka posebnost, jedine u Hrvatskoj

Koprivnica-Močila, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, oko 1807, posljednji rad u biskupiji

Otonič, Simon

Radovan, kapela Blažene Djevice Marije, pozitiv, 1774, jedini majstorov rad u biskupiji

Pappa, Josip ml.

Kelemen, kapela svetoga Klementa, orgulje, 1869, jedini rad u biskupiji

Peppert, Nandor

Cirkovljan, kapela svetoga Lovre, orgulje, 19. st., jedini rad u biskupiji

Peržina, Anton

Donji Vidovec, župna crkva svetoga Vida, orgulje, 1933, najvažniji rad u biskupiji

Petter, Ignatz

Hlebine, župna crkva svete Katarine, orgulje, 1838, najvažniji rad u biskupiji

¹⁸ Prema istraživanju Marka Đurakića to je Brandlov glazbeni ustroj ugrađen oko 1910. godine u starije kućište.

Rieger, Gebrüder

Ludbreg, župna crkva Presvetog Trojstva, orgulje, oko 1900, najvažniji rad u biskupiji

Römer, Antonius

Varaždinske Toplice, župna crkva svetoga Martina, orgulje, 1765, jedini rad u biskupiji, spomenik međunarodne kategorije

Steininger, Georg Gothard

Štrigova, kapela svetoga Jeronima, orgulje, 1850.

Bednja, župna crkva Uznesenja BDM, pozitiv pridodan Moscatellijevim orguljama, restauracijom će postati samostalan instrument

Žuvić, Adam

Koprivnica, župna crkva svetoga Nikole, orgulje, 1840, najznačajniji rad

Zablatje, kapela svetoga Martina, orgulje, prije 1850, jedini pouzdano atribuiran rad u biskupiji

ZADARSKA NADBISKUPIJA

Debierre, Louis

Zadar-Arbanasi, župna crkva Gospe Loretske, orgulje, oko 1890, jedine francuske orgulje u Hrvatskoj, nabavljene kao rabljene i povećane (dodan 2. manual), u Zadru postavljene oko 2005, konstrukcijske posebnosti (električne trakture)

Mayer, Gebrüder

Zadar, župna crkva Šimuna, orgulje, oko 1900, jedini sačuvani rad u biskupiji

De Moyses, Antonio Lodovico

Zadar, crkva svetoga Mihovila, orgulje, 1732, jedini postojeći rad u Hrvatskoj
nepoznat

Pag, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 18. st.

Potočnjak, Jakob

Silba, župna crkva Porođenja Blažene Djevice Marije, orgulje, oko 1870, jedini sačuvani rad u Hrvatskoj

ZAGREBAČKA NADBISKUPIJA

Angster, Jozsef

Sveti Petar Mrežnički, župna crkva svetoga Petra, orgulje, oko 1910, jedini Angsterov instrument u nadbiskupiji

Bilich, Carl

Zagorska Sela, župna crkva svete Katarine, orgulje, 1864, jedine majstorove orgulje u Hrvatskoj¹⁹

¹⁹ Prema informaciji dobivenoj od Marka Đurakića, orgulje Carla Bilicha iz župne crkve u Šišincu nalaze se u radionici Velimira Kostrevca, kamo su dopremljene neposredno prije izbijanja Domovinskog rata, a tako su i spašene.

Brandl, Josip

Vukovina, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, 1904, prvi majstorov rad u nadbiskupiji

Posavski Bregi, župna crkva svetoga Maksimilijana, orgulje, 1915, posljednji rad u nadbiskupiji

Dobnik, Sebastijan

Šćitarjevo, župna crkva svetoga Martina Biskupa, orgulje, 1904, najvažniji rad u nadbiskupiji

Ebner, Leonhardt

Krapinske Toplice, župna crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1860, jedini majstorov rad u nadbiskupiji (dva u Hrvatskoj)

Eisl, Joanes Georgius

Marija Gorica, župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije, orgulje, 1759, najvažniji rad u Hrvatskoj

Svetice, župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1761, posljednji rad u nadbiskupiji

Erhatic, tvrtka

Ilova, župna crkva Prečasnog Srca Marijina, orgulje, 1906, raniji rad

Faullend-Heferer, August

Zagreb, kapela Presvetog Srca Isusova (u Kliničkom bolničkom centru Sestre milosrdnice), orgulje, 1927, konstrukcijska posebnost (zwilinglade)

Zagreb, kapela Dječaćkog sjemeništa, orgulje, 1931, najvažniji rad Augusta Faullenda Heferera

Heferer, Ferdinand

Zlatar, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1889, prvi rad na području nadbiskupije

Klanjec, župna crkva Navještenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1921, posljednji rad u nadbiskupiji

Krapina, župna crkva svetoga Nikole, orgulje, 1903, najznačajniji rad, konstrukcijska posebnost (»Barkerova poluga« za 1. manual)

Heferer, Michael

Sveti Križ Začretje, župna crkva Uzvišenja Svetoga Križa, orgulje, 1886, najznačajniji rad u nadbiskupiji

Donja Stubica, župna crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1881, uspjeti rad

Heilinger, Johann

Donji Zvečaj, crkva svetoga Petra, orgulje, 1836, jedine majstorove orgulje u Hrvatskoj

Karlovac-Dubovac, župna crkva svete Marije Snježne, pozitiv, oko 1850, jedini majstorov pozitiv u Hrvatskoj

Janeček, Joanes Franciscus

Gornji Laduč, kapela svetoga Leonarda, pozitiv, 1733, prvi majstorov instrument u nadbiskupiji

Kupinec, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1752.

Brezovica (Goli Breg), župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1771, posljednji majstorov instrument u nadbiskupiji

Jenko, Franc

Zagreb, župna crkva Majke Božje Lurdske, orgulje, 1955, prvi Jenkov instrument u nadbiskupiji

Zagreb, kapela Ranjenog Isusa, orgulje, 1963, posljednji Jenkov instrument u nadbiskupiji

Jeremitz, Matija

Petrova Gora, kapela svetoga Petra (župa Lobar), pozitiv, oko 1830, jedini Jeremitzov instrument u nadbiskupiji

Kaufmann, Johann

Zagreb, crkva svetog Franje Asiškog, orgulje, 20. stoljeće, jedne od većih orgulja u Hrvatskoj nastalih povećavanjem izvornih Kaufmannovih dvomanualnih orgulja u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Povećavali su ih Pankracije Vupora, Antun Jesenović i Franceco Zanin.

Kučera, Jožef

Lipnik, župna crkva svetog Ilije, orgulje, 1785, jedini majstorov instrument u Hrvatskoj

Majdak, Milan

Granešina, župna crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1938, prvi rad u nadbiskupiji

Tuhelj, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, orgulje, 1948, posljednji rad u nadbiskupiji

Malachovsky, Ferdinand Andrej

Bukevje, župna crkva svetog Antuna Padovanskog, orgulje, 1860, prvi rad u nadbiskupiji

Plešivica, župna crkva svetoga Jurja, orgulje, 1864, posljednji rad u nadbiskupiji

Mandlin, Janez

Kunić Ribnički, župna crkva svete Katarine, orgulje, 1867, jedini rad u Hrvatskoj

Milavec, Ivan

Karlovac, crkva Presvetog Trojstva, orgulje, 1914, jedini rad u Hrvatskoj

Mitterreiter, Kaspar

Košnički Hum, kapela svete Magdalene, pozitiv, 1763, jedini majstorov instrument u Hrvatskoj

Mölzer, Antonin

Bedekovčina, župna crkva svete Barbare, orgulje, 1908, jedini rad u nadbiskupiji

nepoznat

Kotari, župna crkva svetoga Leonarda, pozitiv, (Johannes Faller?), 1697, najstariji instrument u nadbiskupiji

Lobor, kapela Majke Božje Gorske, pozitiv, oko 1750.

Miljanski Ivanić, kapela svetog Ivana, pozitiv, oko 1750.

Velika Erpenja, župna crkva Sveta Tri Kralja, prije 1850, konstrukcijska posebnost

Otonič, Simon

Sopot, kapela svetog Antuna, pozitiv, 1776, jedini rad u nadbiskupiji

Pumpp, Paul

Kostel, župna crkva svetog Emerika, orgulje, 1833, prvi rad u nadbiskupiji

Resnik, župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, pozitiv, 1838, veći tip pozitiv²⁰

Jakuševac, župna crkva svetoga Marka, orgulje, 1850, posljednji rad u nadbiskupiji

Zagreb-Gračani, župna crkva svetoga Mihovila Arkandžela, pozitiv, 1846, jedini Pumpppov pozitiv u nadbiskupiji

Račić, Andrej

Petrovina, župna crkva svetoga Petra i Pavla, orgulje, 1858, jedini rad u Hrvatskoj

Rieger, Gebriüder

Kašina, župna crkva svetoga Petra i Pavla, orgulje, 1899, prvi rad u nadbiskupiji

Zagreb, bazilika Presvetog Srca Isusova, orgulje, 1903, jedine Riegerove velike orgulje u Hrvatskoj s potpuno izgrađenim nizovima svirala u registrima

Roemer, Antonius

Trški Vrh, crkva Majke Božje Jeruzalemske, orgulje, 1761, spomenik međunarodne kategorije

Lovrečan, kapela svetog Lovre, orgulje, 1762, spomenik međunarodne kategorije

Scholz, Anton

Gornja Bistra, kapela svetoga Josipa, pozitiv, oko 1780, prvi rad u nadbiskupiji

Sveta Nedjelja, kapela svetoga Roka, pozitiv, 1799, posljednji rad u nadbiskupiji

Poljanica Bistranska, župna crkva svetoga Nikole, orgulje, 1784, važan rad u nadbiskupiji, (pregrađivan)

Smolle, Joseph

Prišlin, župna crkva svetoga Petra, orgulje, 1844, prvi rad u nadbiskupiji

Belec, župna crkva Majke Božje Snježne, orgulje, 1863, posljednji rad u nadbiskupiji

²⁰ Pozitiv je evidentirao Marko Đurakić 2018. godine.

Steininger, Georg Gothard

Klupci, kapela Blažene Djevice Marije, pozitiv, 1828, prvi rad u nadbiskupiji

Galgovo, kapela svetoga Roka, pozitiv, 1831, veći pozitiv

Lobor, župna crkva svete Ane, orgulje, 1838, posljednji rad u nadbiskupiji²¹

Šimenc, Antun

Konjšćina, župna crkva svetoga Dominika, orgulje, 1862, jedini sačuvani Šimencov rad u nadbiskupiji

Tuček, Jan

Vivodina, župna crkva svetoga Lovre, orgulje, 1900, prvi rad u nadbiskupiji

Samobor, župna crkva svete Anastazije, orgulje, oko 1900, najvažniji rad u nadbiskupiji

Weiner, Antonius

Samobor, crkva Uznesenja Marijina, orgulje, 1738, jedini sačuvani instrument u Hrvatskoj

OSTALI VLASNICI (evangelici, kalvini, razne državne institucije)

Angster, Joszef

Lug, kalvinska crkva, orgulje, oko 1900.

Fabing, Lovro Lorenz (?)

Osijek, Muzej Slavonije, pozitiv s jednim registrom, oko 1880, konstrukcijska posebnost

Heferer, Michael

Zagreb, evangelička crkva, orgulje, 1885, prve Hefererove orgulje sa zračnicom s registarskim kancelama (čunjici)

Mooser, Ludwig

Karanac, kalvinska crkva, oko 1860, jedine majstorove orgulje u Hrvatskoj

Scholz, Anton (?)

Virovitica, Muzej, pozitiv, oko 1750.

Welte, Michael & Sohne

Dubrovnik, orgulje iz vile Šeherezada, oko 1910, jedine orgulje te tvrtke u Hrvatskoj

Problematika vezana uz zakonsku regulativu po pitanju zaštite i očuvanja orgulja

Ovako sastavljena lista prioriteta ne pretendira na nepogrešivost nego postavlja pretpostavku da će se trag o bogatstvu i raznolikosti graditeljskih škola, stilova, majstora, konstrukcijskih posebnosti prisutnih u dvama organološkim krajolicima u Republici Hrvatskoj uspjeti sačuvati za budućnost. Uz taj neosporno najvažniji

²¹ Podatke o graditelju orgulja pronašao je Marko Đurakić.

cilj, lista ostavlja dovoljno mogućnosti da na mnogim drugim mjestima nastanu novi instrumenti. Poželjno bi bilo da to budu novograđeni instrumenti konstruirani za prostore u kojima će biti postavljeni. Hoće li u doglednoj budućnosti biti uvjeta da se to dogodi ovisi o tome hoće li se u Hrvatskoj ponovo organizirati nastava za obrazovanje majstora orguljara, organologa te hoće li se u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske steći uvjeti za dugoročno djelotvorno povezivanje svih čimbenika skrbi o zaštićenim orguljama i pozitivima. Zakonska regulativa za to postoji. Nadolazeće će vrijeme pokazati hoće li se naći i dobre volje da se ona u potpunosti ispoštuje i provede u praksi.

Uspjeh u zaštiti i očuvanju važnih instrumenata kao spomenika pojedinih povijesnih razdoblja u Hrvatskoj tijekom zadnjih pet stoljeća ovisit će prije svega o volji i suradnji vlasnika instrumenata, organologa, orguljaša, konzervatora pri konzervatorskim odjelima i orguljara. Uravnoteženim promišljanjima koja mogu uvažiti različitost stavova može se doći do povoljnog ishoda. Treba naglasiti da isključivost mišljenja i nametanje volje ma kojeg stručnjaka redovito dovodi do loših rješenja. To je razumljivo jer orguljari će uvijek nuditi više poslova kako bi više zaradili, orguljaši će težiti pregradnjama povijesnih instrumenata kako bi im bilo lagodnije svirati, organolozi će htjeti sve isključivo restaurirati i rekonstruirati, vlasnici instrumenata u osnovi ne razumiju bit problema, a službeni se konzervatori zbog nedovoljne educiranosti (za koju nisu osobno odgovorni) teško snalaze u nastaloj situaciji. Kada se uz sve navedeno uzme u obzir da u Republici Hrvatskoj trenutno ne postoji mogućnost školovanja orguljara i organologa, budućnost je, čini se, vrlo neizvjesna. Ako Ministarstvo kulture ne uvidi težinu i ozbiljnost problema i ne pokrene inicijativu da se riješi problem školovanja nedostajućih kadrova, lutanja u odlučivanju o smjeru izvođenja zaštitnih radova i raspoređivanju državnog novca imat će vrlo upitne rezultate. Dok se ne riješe netom navedeni problemi, priložena lista prioriteta može biti: *a*) putokaz pri odabiru instrumenata na kojima će se izvoditi zaštitni radovi, *b*) pomoć pri određivanju smjera izvođenja radova, *c*) korektiv pri dodjeli državnog novca. Kada se planira pokretanje radova na važnim i spomenički izrazito vrijednim instrumentima, trebalo bi obavezno tražiti i mišljenje stranih, međunarodno uglednih stručnjaka (organologa, orguljara, orguljaša) s dugogodišnjim iskustvom rada na značajnim objektima.

Konačno treba naglasiti da je u Hrvatskoj trenutno vrlo izražen sraz oprečnih stručnih mišljenja u krugu osoba povezanih s hrvatskom orguljskom baštinom, što znatno otežava provođenje uspješne zaštite zaštićenih kulturnih dobara. U porastu je broj zahtjeva za pregradnjama i »modernizacijom« značajnih orgulja koje se želi izvesti uz privolu i financiranje Ministarstva kulture. Te pregradnje Ministarstvo kulture teško uspijeva spriječiti. Pomalo se ironično može zaključiti da se nastavkom takve prakse neće dogoditi ništa strašno. U crkvama će se i dalje svirati, sada na pregrađenim orguljama. Vlasnici instrumenata i vjernici neće razmišljati o promjeni zvukovnih odlika njihovih orgulja. Jedino će oba organološka krajolika

Hrvatske biti osiromašena za određeni broj zaštićenih izvornih instrumenata, a oni koji će nastati njihovom pregradnjom prema organološkim kriterijima neće imati svojstva kulturnog dobra, pogotovo ne zaštićena kulturnog dobra.

Možda ipak pri kraju ovoga teksta treba postaviti nekoliko pitanja koja nadilaze organološku struku. Jesu li nama danas doista važni instrumenti koje su uz znatna odricanja naručivali naši predci kod tada najuglednijih graditelja orgulja? Jesu li ti predci zaslužili više osjećaja naše zahvalnosti spram njihovih nastojanja? Ima li hrvatska Crkva kao duhovna, ali i kulturna učiteljica naroda pravo zanemariti odgoj vjernika i na planu kulture? Nije li neodgovoran, a napose bezosjećajan odnos prema povijesnim i spomeničkim orguljama možda prvi, ali zasigurno ključni znak odustajanja od zaštite orgulja, kojih se umjetnički razvoj dogodio na tlu Europe upravo u okrilju kršćanske Crkve? Nije li to odustajanje ujedno možda i znak odustajanja od nečeg daleko važnijeg?

Pisac ovoga teksta svjestan je činjenice da bi bilo naivno misliti ili očekivati da će navedena lista prioriteta pružiti pouzdanu zaštitu svim u nju upisanim instrumentima. Poželjno bi bilo da ona postane pouzdan putokaz konzervatorima u konzervatorskim odjelima i orguljašima, a poglavito onima koji obnašaju dužnost biskupijskih povjerenika za orgulje koji još nisu stekli pregled nad sveukupnim fondom povijesnih i spomeničkih orgulja u Republici Hrvatskoj, a još su daleko od stupnja znanja potrebnog za vlastito pouzdano organološko vrednovanje instrumenata. Upravo je njima namijenjen ovaj tekst.

Zaključak

U Hrvatskoj postoji više od 750 orgulja i pozitiva. Najveći je broj u vlasništvu Rimokatoličke Crkve (dijeceza, redovničkih zajednica), drugih konfesija (evangelici, kalvini) te ostalih institucija (muzeji, koncertne dvorane). Brigu o tim glazbalima trebaju voditi vlasnici koji su njihovi korisnici, ali oni uglavnom nemaju dovoljno stručnog znanja, pa se njihova nastojanja svode na organiziranje nužnih popravaka. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske zaduženo je za sustavno evidentiranje, spomeničku valorizaciju i promišljanje dugoročne politike očuvanja zaštićenog fonda povijesnih i spomeničkih glazbala. Nažalost, Ministarstvo u svojem sustavu nema zaposlene školovane organologe, pa se ispomaže imenovanjem vanjskih suradnika, organologa i orguljaša. Alarmantno stanje pogoršava i činjenica da u Hrvatskoj trenutno postoji samo šest orguljarskih radionica, koje radove obavljaju s vrlo neujednačenom razinom stručnosti. Orguljarsku je naobrazbu nemoguće steći u Hrvatskoj jer je ukinut obrazovni program za glazbalarску struku. Organološku naobrazbu bilo je moguće steći tek tijekom dviju akademskih godina na Muzičkoj akademiji Sveučilišta u Zagrebu (2009-2011). Pa ipak, unatoč svim nedaćama, s različitom je razinom stručnosti restaurirano oko 200 instrumenata.

Sustavnu brigu o povijesnim i spomeničkim glazbalima mogu voditi samo educirani organolozi. Jedino oni mogu stručno obaviti evidentiranje, valorizaciju te ispravno određivati smjer zaštitnih radova (konzerviranje, popravak, sanacija postojećeg stanja, restauracija, rekonstrukcija) na zaštićenim kulturnim dobrima.

Evidencija orgulja i pozitiva na terenu podrazumijeva pregled i uzimanje podataka o svim konstruktivnim dijelovima orgulja. Konstruktivni su dijelovi orgulja: kućište, sviraonik, registarski i svirni prijenos, zračnice, fonički materijal (svirale), sustav za opskrbu zrakom i zvukovne karakteristike (intonacija, temperacija, ugodba). Prilikom pregleda svih dijelova vodi se računa o izvornosti, kvaliteti njihove izrade te zatečenom stanju. Ovaj dio organološkog rada na terenu treba biti popraćen i prikupljanjem arhivskih podataka o evidentiranim instrumentima.

Valorizacija je postupak kojim se na temelju prikupljenih podataka tijekom evidencije sagledavanjem arhivskih podataka i kulturoloških činjenica određuje vrijednost instrumenta u odnosu na opus graditelja (majstora, radionice), stilskog razdoblja, organološkog krajolika. Pri postupku valorizacije treba voditi računa o tome da svaki konstruktivni dio može imati odlučujući utjecaj na konačan ishod. Iskorak pri izradi pojedinih konstruktivnih dijelova pokazuje trendove razvitka određene radionice, ali i kulturnoga te tehnološkoga dometa sredine za koju je instrument sagrađen. Pri valorizaciji treba uzeti u obzir procjenu izvornosti sačuvane supstance te kvalitetu izrade ustroja instrumenta. Uvažavajući sve navedene parametre važne za valorizaciju moguće je napraviti listu najvažnijih spomeničkih instrumenata. Ta bi lista ujedno bila i lista prioriteta za dodjelu financijskih sredstava za izvođenje zaštitnih radova.

Evidencijom je utvrđeno da su na području Republike Hrvatske sačuvane instrumente sagradili sljedeći graditelji navedeni abecednim redom:

Amigazzi, G.; Angster, J.; Aurum (?); Barbini, A.; Bazzani, P.; Benz, J.; Biebert, J.; Bilich, C.; Brandl, J.; Callido, A.; Callido, G.; Cetti, C. A.; Dacci, F.; De Beni, C.; De Corte, P.; De Lorenzi, G. B.; De Moyse, A. L.; Debière, L.; Delchiaro; Dernič, A.; Dobnik, J.; Dobnik, S.; Ebner, L.; Eisl, J. G.; Erhatic, tvrtka; Fabing, A.; Fabing, L. L.; Faullend-Heferer, A.; Faullend-Heferer, I.; Fischer, C.; Focht, F.; Freundt, J. G.; Geissler, C.; Gennari, L.; Giacobbi, frat.; Girardi, G.; Goršič, F.; Heferer, F.; Heferer, M.; Heilinger, J.; Hencke/Pfliegler; Hesse, C.; Holub, V.; Hopferwieser, K.; Hubman, G.; Jäger, C.; Janeček, J. F.; Jenko, A.; Jenko, F.; Jeremitz, M.; Kalman, B.; Kauffmann, J.; Kesz, E.; Kilarević, S.; Krainc, M.; Kučera, J.; Lehner, I.; Lesnik, F.; Lingiardi; Lupini, N.; Majdak, M.; Malachovsky, F. A.; Malvestio e figli; Mandlin, J.; Mauracher, H.; Mayer, Gebr.; Milavec, I.; Mitterreiter, K.; Mólzer, A.; Mooser, L.; Moscatelli, D.; Moscatelli, G.; Nakić, P.; nepoznat; Otonič, J.; Otonič, S.; Papa, J.; Peppert, N.; Peržina, A.; Petr, Em. S.; Petter, I.; Piaggi, G. B.; Potočnjak, J.; Pump, J.; Pump, P.; Račić, A.; Rastija, M.; Rieger, Gebr.; Roemer, A.; Rumpel, P.; Scholz, A.; Seibler, F.; Smolle, J.; Steininger, G. G.; Šalat, D.; Šimenc, A.; Tamburini, G.; Titz, P.; Tonolli, G.; To-

nolli, T.; Tuček, J.; Ulmann; Vanicky; Vegezzi Bossi, C.; Weiner, A.; Welte & Sohne; Zanfretta, G.; Zanin, F.; Zupan, brat.; Žuvić, A.

Sačuvani instrumenti navedenih graditelja nastajali su u rasponu od 17. do 20. stoljeća. Kriterij prema kojem je sastavljena lista prioriteta je sljedeći:

1. svi instrumenti iz 17. i 18. stoljeća su bez iznimke uvršteni u predloženu listu prioriteta i na njima se ne bi smjele izvoditi pregradnje
2. instrumenti nastali u kasnijim razdobljima uvršteni su u listu na način da se od svakog graditelja sačuva prvi, posljednji i najznačajniji rad u svakoj jedinici teritorijalne strukture vlasnika (rimokatoličke dijeceze, druge konfesije [evangelici, kalvini], ostali vlasnici [muzeji, kocertne dvorane, kazališta]).

Na taj je način obuhvaćeno i po nekoliko instrumenata neke radionice u raznim dijelovima Hrvatske, što će pripomoći većoj vjerojatnosti njihova dugoročnog očuvanja.

Kako bi zaštita orguljskog fonda u Republici Hrvatskoj bila što uspješnija, Ministarstvo će kulture u slučajevima planiranja radova na izrazito važnim objektima ubuduće trebati zatražiti mišljenja stranih međunarodno priznatih stručnjaka, organologa. Samo na taj način moći će se u Hrvatskoj spriječiti nastanak šteta kakve su nastale pregradnjama povijesnih i spomeničkih orgulja u zemljama zapadne Europe.

LITERATURA:

- ARMANO, Emin: *Don Petar Nakić (Pietro Nacchini) utemeljitelj mjetačko – dalmatinske graditeljske škole orgulja*, Bulić: Ravnokotarski Cvit, 1998.
- ARMANO, Emin: Vjenceslav (Vaclav) Holub graditelj orgulja iz Požege, *Glazbeni život Požege, Zbornik radova muzikoloških skupova 1998. i 1999.*, Požega: Poglavarstvo grada Požege, 2000, 7-24.
- ARMANO, Emin: O. Anzelmo Canjuga i spomeničko vrednovanje orgulja kapucinskog samostana u Osijeku, *Kapucin o. Anselmo Canjuga, život i djelo*, Zagreb – Osijek: HAZU, 2003, 123-137.
- ARMANO, Emin: Gaetano Moscatelli i njegove orgulje u sjevernoj Hrvatskoj, rukopis, referat na Međunarodnom organološkom simpoziju u Piranu, 2003.
- ARMANO, Emin: Orgulje u Hrvatskoj, hrvatski graditelji, restauriranje orgulja u Hrvatskoj, rukopis, referat na međunarodnom kongresu *Orgulje kao europska kulturna baština*, Varaždin 2000.
- ARMANO, Emin: Orgulje kao europska kulturna baština, Međunarodni organološki kongres u Varaždinu, *Sv. Cecilija*, 70 (2000) 3, 69.
- ARMANO, Emin: Dokumenti međunarodnog kongresa Orgulje kao europska kulturna baština, *Sv. Cecilija*, 71 (2001) 1, 15-16.
- ARMANO, Emin: O radu povjerenstva za zaštitu orgulja pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, *Sv. Cecilija*, 71 (2001) 3, 68-69.

- ARMANO, Emin: Izvještaj o radu povjerenstva za zaštitu orgulja (2000-2001), (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske).
- ARMANO, Emin: Obnova orgulja L. Fabinga iz 1871. godine u crkvi sv. Jakova Kapucinskog samostana u Osijeku, Zagreb, 2002. (Projekt obnove i dokumentacija nastala prilikom obnove i tehničkog preuzimanja instrumenta, za Konzervatorski odjel u Osijeku, 170 str.).
- ARMANO, Emin: O obnovi i održavanju orgulja, Zagreb, 2002. (za biskupijska glasila i glasila redovničkih zajednica)
- ARMANO, Emin: Izvještaj o radu povjerenstva za zaštitu orgulja (2001-2003) Zagreb, 2003. (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske)
- ARMANO, Emin: Izvješće o obilasku orgulja Đakovačke i srijemske biskupije 2001-2003. godine, Zagreb, 2003. (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 37 str.)
- ARMANO, Emin: Zur Geschichte der Orgelmusik in Kroatien, *Die Kirchenmusik in Südosteuropa*, Tutzing: Hans Schneider, 2003, 235-246.
- ARMANO, Emin: Izvješće o obilasku orgulja Varaždinske biskupije 2004. godine (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 11 str.)
- ARMANO, Emin: Obnova orgulja Braće Rieger op. 575 u Franjevačkom samostanu u Koprivnici, Zagreb 2005. (za Konzervatorski odjel u Zagrebu)
- ARMANO, Emin: Obnova orgulja Milana Majdaka iz 1940. godine u župnoj crkvi Sv. Marije od Pohoda u Cirkveni, Zagreb 2005. (za Konzervatorski odjel u Zagrebu, 26 str.)
- ARMANO, Emin: Fisharmonika Petera Titza iz župe sv. Mihaela arkanđela u Osijeku, *Anali zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 22 (2006) 19-55.
- ARMANO, Emin: *Orgulje hrvatskih graditelja – tragom Ladislava Šabana*, Zagreb: Jakša Zlatar, 2006.
- ARMANO, Emin: *Orgulje hrvatskih graditelja – tragom Ladislava Šabana*, 2. izdanje, Zagreb: Jakša Zlatar, 2006.
- ARMANO, Emin: Obnova Orgulja Andreja Račića iz 1858. godine u župnoj crkvi sv. Petra apostola u Petrovini, Zagreb, 2007. godine (dokumentacija za Konzervatorski odjel u Zagrebu, 20 str.)
- ARMANO, Emin: Izvješće (1) o obilasku orgulja Varaždinske biskupije 2007. godine (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske)
- ARMANO, Emin: Dokumentacija obnove pozitiva Simona Odtonitschera iz 1774. godine u kapeli Imena Marijina u Radovanu, Zagreb 2007. (za Konzervatorski odjel u Varaždinu, 59 str.)
- ARMANO, Emin: Izvješće (2) o obilasku orgulja Varaždinske biskupije 2007. godine (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske)
- ARMANO, Emin: Orgulje Franje Fochta u Pregradi, bivše orgulje zagrebačke katedrale – o 1250. obljetnici orgulja u kršćanskoj kulturi zapadne Europe, *Musica sacra*, 16 (2007) 31-43.
- ARMANO, Emin: Dokumentacija obnove orgulja Ferdinanda Heferera iz 1900. godine u župnoj crkvi Presvetog Trojstva u Svetoj Nedjelji, Zagreb 2008. (dokumentacija za Konzervatorski odjel u Zagrebu, 19 str.)
- ARMANO, Emin: Obnova orgulja Vaclava (Venceslava) Holuba op. 7 iz 1925. godine u župnoj crkvi Presvetog Trojstva u Daruvaru, Zagreb 2008. (dokumentacija za Konzervatorski odjel u Zagrebu, 14 str.)

- ARMANO, Emin: *Završno izvješće o obilasku orgulja Varaždinske biskupije, 2004. – 2008. godine*, Zagreb 2008. (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 175 str.)
- ARMANO, Emin: *Izvješće o obilasku orgulja Požeške biskupije 2009. godine*, Zagreb 2009. (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske)
- ARMANO, Emin: *Izvješće o obilasku orgulja Požeške biskupije*, Zagreb 2010. (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 24 str.)
- ARMANO, Emin: *Završno izvješće o obilasku orgulja Požeške biskupije*, Zagreb 2011. (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 83 str.)
- ARMANO, Emin: *Izvješće o obilasku orgulja Zagrebačke nadbiskupije 2011. godine*, Zagreb 2011. (za Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 33 str.)
- ARMANO, Emin: *Dokumentacija obnove orgulja Ignatza Lehnera iz 1838. godine u Franjevačkom samostanu u Slavonskom Brodu*, Zagreb 2011. (za investitora i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 61 str.)
- ARMANO, Emin: *Dokumentacija obnove orgulja F. Heferera u franjevačkoj crkvi u Klanjcu*, Zagreb 2013. (za investitora i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 39 str. i prilozi)
- ARMANO, Emin: *Dokumentacija obnove orgulja Gebrüder Rieger u ž. c. Presvetog Trojstva u Rovišću*, Zagreb 2013. (za investitora i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 30 str. i prilozi)
- ARMANO, Emin: *Dokumentacija restauracije pozitiva A. Scholza u kap. Sv. Roka u Svetoj Nedjelji*, Zagreb, 2013. (za investitora i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 33 str. i prilozi)
- ARMANO, Emin: *Dokumentacija obnove orgulja u Zrinskom Topolovcu*, Zagreb, 2013. (za investitora, Bjelovarsko-križevačku biskupiju i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 33 str. i prilozi)
- ARMANO, Emin: *Elaborat za obnovu pozitiva u kapeli Svih Svetih u Karlovcu-Dubovcu*, 2014.
- ARMANO, Emin: *Izvješće o iskustvima u nadzoru orguljarsko-restauratorskih radova u Hrvatskoj*, Zagreb 2016. (za mr.art. Marka Đurakića, povjerenika za orgulje Bjelovarsko-križevačke biskupije te Konzervatorske odjele u Bjelovaru, Zagrebu, Krapini i Osijeku, 26 str.)
- BABAROVIĆ, Ivo: *Orgulje u Nerežišću*, *Sv. Cecilija*, 37 (1943) 4, 98.
- BAČIĆ, Stanko: *Visovački franjevci u skradinskoj biskupiji*, Split: Knjižnica zbornika »Kačić«, sv. XX, 1991.
- BIZJAK, Milko – ŠKULJ, Edo: *Orgle na Slovenskem*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1985.
- BONUZZI, Antonio: *Storia dell'Arte organaria in Italia nei tempi moderni*, Milano: A. Forni, 1889.
- BULIĆ, don FRANE: *Orgulje glasovitih umjetnika po crkvama u Dalmaciji*, *Sv. Cecilija*, 12, (1918) 5, 129.
- CARUANA, Iris: *L'Arte degli organi nel Friuli-Venezia Giulia*, Udine: L'Archidiocesi di Gorizia, 1973.
- CELEGHIN, L.: *La scuola organaria veneta nelle Marche, Numero unico d'Inaugurazione dello Storico Organo restaurato*, [s. l., s. n.] 1974.
- CVITANOVIĆ, fra Gabre: *Građa za povijest Provincije Presv. Otkupitelja a osobito franj. samostana u Makarskoj*, rukopis iz samostanske knjižnice.

- DUGAN, Franjo: *Nauk o glasbalima s osobitim obzirom na orgulje*, Zagreb, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1944.
- ĐURAKIĆ, Marko: Izvještaj o obilasku orgulja Bjelovarsko-križevačke biskupije, 2012-2014, (za Bjelovarsko-križevačku biskupiju)
- ĐURAKIĆ, Marko: Izvještaj o obilasku orgulja Sisačke biskupije, 2014, (za Sisačku biskupiju)
- ĐURAKIĆ, Marko: *Orgulje župne crkve Sv. Nikole biskupa u Jastrebarskom*, Zagreb: Yotke d.o.o., 2015.
- ĐURAKIĆ, Marko: *Obitelj Erhatic križevački graditelji orgulja*, Križevci: Gradski muzej Križevci, 2015.
- ĐURAKIĆ, Marko: *Orgulje Bjelovarsko-križevačke biskupije*, Bjelovar: Bjelovarsko-križevačka biskupija, 2015.
- ĐURAKIĆ, Marko: Stradanja orgulja na području Sisačke biskupije tijekom Domovinskog rata, *Tkalčić*, 20 (2016).
- ĐURAKIĆ, Marko: Suradnja crkvenih i državnih vlasti u obnovi orgulja: model Bjelovarsko-križevačke biskupije (Referat na Orguljaškoj ljetnoj školi u Šibeniku, Šibenik, 2016.)
- ĐURAKIĆ, Marko: Orguljski fond na području Hrvatskoga zagorja, *Studia lexicographica*, 19/20, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 10/11 (2017) 119-144.
- EBERSTALLER, Oskar: *Orgeln und Orgelbauer in Osterreich*, Graz-Köln, 1955.
- ELLERHORST, Winfred: *Handbuch der Orgelkunde*, Buren: Frits Knuf, 1975.
- FAULEND-HEFERER, Ivan: Nakićeve orgulje iz 1762. u samostanskoj crkvi sv. Frane u Šibeniku. Tehničko-akustička analiza. Restauracija. *Arti musices*, 4, (1973), 47-99.
- FERRARI-CUPILLI, Giuseppe: Informazione diretta all' Autore dallo stesso sig. Ferrari-Cupilli: Nachich Pietro, u: Girolamo DANDOLO: *La caduta della Repubblica di Venezia*, *Apendice Venezia: Pietro Naratovich*, 1857, 307.
- FISKOVIĆ, Cvito: Iz glazbene prošlosti Dalmacije, *Mogućnosti*, 21 (1974) 6-7, 711-464.
- FORER, Alois: *Orgel in Österreich*, Wien: Anton Scroll & Co, 1973.
- FRANCESCHETTI, Francesco: *Gaetano Callido Estense*, Este: Tip. A. Apostoli, 1911.
- GABUD, Vjekoslav: *Orgulje »Kraljica instrumenata« za crkvenu glazbu*, Sračinec: Vlastita naklada, 2003.
- GARBELOTTO, Antonio: *Pietro Nachini organaro veneto*, Bologna: Antique Musicae Italicae Studiosi, 1993.
- GLIUBICH, Simeone: *Dizionario Biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna: Lechner Librajó del I. R. Università – Zara: Battara e Abelich, 1856.
- GRGA, Božidar: Prikaz orgulja u crkvama Kotorske biskupije, *Bašćinski glasi*, 4 (1995) 137 – 164.
- HASELBÖCK, Hans: *Orgelschatz in Niederösterreich*, Wien: Manutiuspresse, 1972.
- HORVAT, Anđela: *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Odjel za povijest umjetnosti Centra za povijesne znanosti, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske – Grafički zavod Hrvatske – Kršćanska sadašnjost, 1982.
- HORVAT, Anđela: *Između gotike i baroka*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 1975.
- IVANČIĆ, Stjepan: *Povjesne crtice o samostanskom III redu sv. Frane u Dalmaciji*, Zadar: Odlikovana tiskarna E. Vitaliane, 1910.
- KALOGJERA, Niko: Povjesne crtice o glazbenim prilikama splitske stolne crkve, *Sv. Cecilija*, 18 (1924) 3, 89.

- KLOBUČAR, Anđelko: Nakić, Petar, *Muzička enciklopedija*, sv. 2, Leksikografski zavod Hrvatske: Zagreb, 1963, 286.
- KLOTZ, Hans: *Das Buch von der Orgel*, Kassel-Basel-Tours-London: Bärenreiter-Verlag, 1979.
- KOLENDIĆ, Petar: Mesto i godina rođenja don Petra Nakića, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, I (1921) 34 – 35.
- KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Ivan: *Slovník umjetnikah Jugoslovenskih*, Zagreb: Tiskom narodne tiskarne Dra. Ljudevita Gaja, 1858.
- LAGO, Valentino: *Memorie sulla Dalmazia*, Venezia: G. Grimaldo, 1869.
- LICHTENTHAL, Peter (Pietro): *Dizionario e Bibiografia della Musica*, Milano: A. Fontana, 1826.
- LUNELLI, Renato: Contributi dalmatini e sloveni alla rinascita e alla diffusione dell'arte organaria veneziana settecentesca, *Archivo Veneto*, XXX (1942), 194-213.
- LUNELLI, Renato: *Der Orgelbau in Italien*, Mainz: Rheingold-Verlag, 1956.
- LUNELLI, Renato: *Studi e Documenti di Storia Organaria Veneta*, Firenze: Olschki, 1973.
- MAHRENHOLZ, Christhard: *Die Orgelregister ihre Geschichte und ihr Bau*, Kassel: Bärenreiter – Verlag, 1930.
- MANTUANI, Josip: Francišek Ksaver Križman: izdelovalec orgelj, *Sv. Cecilija*, 20 (1926) 6, 230.
- MAROJEVIĆ, Ivo: *Sadašnjost baštine*, Zagreb: Društvo konzervatora Hrvatske, 1986.
- MATIJEVIĆ, Ante: Neriješeni problemi orgulja u šibenskoj katedrali od njena početka do danas, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, III (1957), 467-483.
- MÁNDITI, György: *Vajdasági orgonák*, Novi Sad: Agapé, 2002.
- MEDER, Jagoda: *Orgulje u Hrvatskoj*, Zagreb: Globus nakladni zavod – Zavod za zaštitu spomenika kulture republike Hrvatske, 1992.
- METZ, Fabio: *La musica a Pordenone*, Pordenone: Edizioni Cooperativa culturale »G. Lozer«, 1982.
- MISCHIATI, Oscar: *L'organo della chiesa del Carmine di Lugo di Romagna*, Bologna: Pàtron, 1968.
- MONTICO, P. G.: *L'Organo della Basilica di S. M. Gloriosa dei Frari*, Venezia: [s. n.], 1928.
- MÜNGER, Fritz: *Schweizer Orgeln von der Gotik bis zur Gegenwart*, Bern, Verlag Krompholz & Co., 1973.
- OREB, Marin: Samostan sv. Frane u Šibeniku, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, XIII-XIV (1967), 277-308.
- ***: *Organi restaurati del Friuli-Venezia Giulia*, Udine: Direzione Regionale dell'Istruzione e della Cultura, Centro Regionale di Catalogazione e Restauro dei Beni Culturali, Villa Manin di Passariano – Udine, 1994.
- Ostavština Ladislava Šabana, Odsjek za povijest hrvatske glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
- QUOIKA, Rudolf: *Das Positiv in Geschichte und Gegenwart*, Kassel und Basel, Bärenreiter – Verlag, 1957.
- QUOIKA, Rudolf: *Der Orgelbau in Böhmen und Mähren*, Mainz: Rheingold – Verlag, 1966.
- PARONI, Iginio – BARBINA, Onorio: *Arte organaria in Friuli*, Udine: Editrice »Nuova Base«, 1973.

- PIERUCCI, A.: L'Organo settecentesco del B. Sante s il suo costruttore, *Rivista Il Beato Sante*, 3 (marzo 1975) 45.
- RADOLE, Giuseppe: *L'Arte organaria in Istria*, Bologna: Casa Editrice Prof. Riccardo Patron, 1969.
- ROBERTI, Arnaldo: *I vecchi organi della basilica di Santa Giustina*, in: Nella solenne inaugurazione del nuovo grandioso organo della Basilica di santa Giustina in Padova – 29 aprile 1928, Padova: tipografia del Seminario, 1928.
- SEVER SIGLHUBER, Višnja: Orgulje XVII stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Peristil*, 8-9 (1965), 143-152.
- SERASSI, Giuseppe: *Sugli organi. Lettere 1816*, Bologna: Pàtron editore, 1973.
- SMETS, Paul: *Die Orgelregister ihr Klang und Gebrauch*, Mainz: Rheingold – Verlag, 1948.
- SOLDO, fra Josip: *Samostan Majke od Milosti na Visovcu*, Knjižnica zbornika Kačić II., Visovac: Franjevački samostan Visovac, 1968.
- STIPČEVIĆ, Ennio: *Hrvatska glazba*, Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- STOŠIĆ, don Krsto: *Samostan i crkva franjevac konventualaca*, rukopis iz 1930.
- SZIGETI, Kilián: Régi magyar orgonák Szeged, Budapest: Zeneműkiadó, 1982.
- ŠABAN, Ladislav: Antonius Weiner organifex Zagrabiensis, *Iz starog i novog Zagreba*, 5 (1974), 73-95.
- ŠABAN, Ladislav: Doprinos trojice Moscatella orguljarstvu Dalmacije, *Radovi centra Jugoslavenske akademije znansti i umjetnosti u Zadru*, 21 (1974), 217-260.
- ŠABAN, Ladislav: Dva pozitivna 17. stoljeća u muzeju grada Varaždina, *Godišnjak muzeja grada Varaždina*, 4 (1970), 105-115.
- ŠABAN, Ladislav: Dva rijetka pozitivna 18. stoljeća u hrvatskom zagorju, *Vijesti muzealaca*, 2, (1969), 11-16.
- ŠABAN, Ladislav: Graditelj orgulja Petar Nakić i Šibenik, *Radovi instituta Jugoslavenske akademije znansti i umjetnosti u Zadru*, 13-14 (1967), 401-432.
- ŠABAN, Ladislav: Graditelji orgulja u Varaždinu sredinom 19. stoljeća, *Godišnjak gradskog muzeja*, 6 (1981), 101-112.
- ŠABAN, Ladislav: Orgulje kapele sv. Florijana u Varaždinu, *Vijesti muzealaca*, 5 (1971), 25-29.
- ŠABAN, Ladislav: Orgulje mletačkog graditelja u Bednji, *Vijesti muzealaca*, 4 (1974), 63-69.
- ŠABAN, Ladislav: Spomeničke orgulje na području gornje Hrvatske, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 8-9 (1982-83), 107-119.
- ŠABAN, Ladislav: Starije orgulje Osijeka i njihovi graditelji, *Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena*, knjiga 49, Zagreb: JAZU, 1983, 631-652.
- ŠABAN, Ladislav: Stariji graditelji orgulja u gradu Varaždinu, *Godišnjak gradskog muzeja*, 5, (1975), 119-141.
- ŠABAN, Ladislav: Umjetnost i djela graditelja orgulja Petra Nakića u Dalmaciji i Istri, *Arti musices*, 4 (1973), 5-45.
- ŠABAN, Ladislav: Značajan primjer suvremenog restauriranja orgulja, *Vijesti muzealaca*, 3 (1974), 105-108.
- ŠIROLA, Božidar: *Pregled povijesti hrvatske muzike*, Zagreb: Rirap, 1922.
- ŠKULJ, Edo: *Orgle v Ljubljani*, Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- TUKSAR, Stanislav: *Hrvatska glazbena terminologija u razdoblju baroka*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, Muzički informativni centar KDZ, 1992.

VALE, Gastone: Pietro Nachini, *Note d'archivio per la storia musicale*, IV (1927) 1-4, 55-56.

WURZBACH, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, Wien: Verlag der Universtitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1869-1891.

ZANINOVIĆ, Antonin: Starije vijesti o orguljama u nekim dalmatinskim crkvama, *Sv. Cecilija*, 13 (1919) 1, 141-144.

Summary

PRIORITIES RELATED TO THE PROTECTION OF HISTORICAL AND VALUABLE ORGANS IN CROATIA

The writing of this text was provoked by the current situation in the protection of organs in the Republic of Croatia. Due to the unsettled situation in the education of organ builders, i.e. those who could repair and renovate the instruments, as well as in the education of organologists, that is, those who provide a link between conservationists of mobile cultural property and organ builders themselves. In Croatia, there is a need for such experts. Unfortunately, in Croatia it is for the moment not possible to realize the education of organ builders, which would include both workshop practice and the teaching of theoretical courses and practical subjects related to organ building. Moreover, two years ago, even the educational programme for instrument builders, a programme similar to that of organologists, was abolished. Courses with organological contents were organized during two academic years at the Music Academy of the University of Zagreb and, as a result, several young people became generally familiar with the tasks of organologists, such as bringing together historical and valuable organs with archival data and current legislation on the protection of cultural property.

A significant part of this text deals with knowledge of the technical structure of all organ parts in order to underline the importance of the role of organologists in the valorisation of the fund of historical and valuable organs in Croatia. This part of the text is abundantly documented with photographs.

Furthermore, the author lists all Croatian organ builders who have left a significant trace in (continental and coastal) organ legacy in the Republic of Croatia.

The last part of the text deals with explaining the criteria on the basis of which a list of priorities of the most important organs and positives has been prepared. The positives are especially important for observing the development of the fund of historical and valuable instruments in Croatia. These instruments should be organologically treated and restored in order to remain preserved. What is most important is to require commitment from the owners to the regular use of the restored instruments and their regular maintenance in order to preserve their characteristics as cultural properties for as long as possible.